

SZÖVEG ÉS HAGYOMÁNY

I.

SZÖVEG ÉS HAGYOMÁNY

TANULMÁNYOK

VÁLOGATÁS
A X. MAGYAR ÓKORTUDOMÁNYI KONFERENCIÁN
ELHANGZOTT
DOKTORANDUSZ–ELŐADÁSOKBÓL
I.

szerkesztette

TAKÁCS LÁSZLÓ

PÁZMÁNY PÉTER KATOLIKUS EGYETEM
BÖLCSÉSZET- ÉS TÁRSADALOMTUDOMÁNYI KAR
PILISCSABA
2013

A kötet a TÁMOP-4.2.2/B-10/1-2010-0014, 'TEHETSÉGTÁMOGATÁS A PÁZMÁNY PÉTER KATOLIKUS EGYETEM KILENC TUDOMÁNYÁGÁBAN' című projekt támogatásával valósult meg.

ISBN 978-963-308-043-6

Felelős kiadó: Szuromi Szabolcs Anzelm
PPKE BTK Klasszika–Filológia Tanszék

© a szerzők, 2013
borító: Hollós János

TARTALOM

LECTURIS SALUTEM

7

SOLYMOSI BENEDEK

ΕΡΩΣ az *Argonautika* negyedik könyvében: tragikus ihletés?

9

JÁRMI VIKTÓRIA

A *gens Fabia* emlékezete: szöveg és hagyomány

35

TÉGLÁSY KATALIN

Másképp mondott ima – egy exemplum háttere

49

LECTURIS SALUTEM

2012. május 23-a és 26-a közt került megrendezésre a Pázmány Péter Katolikus Egyetem Klasszika–Filológia Tanszéke és az Ókortudományi Társaság Piliscsabai Tagszervezete szervezésében a X. Magyar Ókortudományi Konferencia. Az első konferencia óta eltelt két évtizedben a rendezvény a hazai ókortudományi kutatások bemutatásának legfontosabb fóruma lett, amelynek egyre nagyobb számban résztvevői a doktori iskolák hallgatói. Ez a kis kötet a konferencián részt vett fiatal kutatók dolgozataiból nyújt át válogatást. A tanulmányokat összekötő kapocs, hogy témájukban valamennyien a klasszikus antikvitáshoz kapcsolódnak. A kötetben irodalmi, történeti, tudománytörténeti, papirologiai, szövegahagyományozás-történeti tanulmányok kaptak helyet. E tematikai, módszertani sokszínűség fontos jelzése annak, mennyire szerteágazóak a hazai ókortudományi kutatások, s hogy a bölcsészettudományokat a haszontalanság pellengérére állító hamis vélekedések s az ezek következtében az egyetemi oktatásban megfigyelhető szomorú hanyatlás ellenére is van olyan fiatal tudósgeneráció, amely szívügyének tekinti, szereti és megérteni igyekszik mindannyiunk közös és gazdag örökségét, a klasszikus ókort.

a szerk.

ΕΡΩΣ AZ ARGONAUTIKA NEGYEDIK KÖNYVÉBEN:
TRAGIKUS IHLETÉS?

1. BEVEZETŐ GONDOLATOK

Aristotelés *Poétika* című művében úgy nyilatkozik az eposz és a tragédia kapcsolatáról, hogy minden olyan elem, amely megtalálható az eposzban, a tragédia magáévá tette. Viszont azokat a jegyeket, amelyekkel a tragédiát lehet jellemezni, az eposz már nem foglalja magába.¹ Aristotelés sommás értékeléséből kiolvasható, hogy a szerző korában is klasszikusnak tekinthető homérosi hagyományt és világlátást a tragédiaköltők emelték magasabb művészi színvonalra. Azonban nem csupán az előbbi tényezőben látja az utóbbi műfaj értékesebb voltát: véleménye szerint az összetettebb művészi hatás ennek az oka, ami elsősorban nem az előadói művészet változatosabb külsőségeiben gyökerezik, ha-nem a tudatosan megszerkesztett irodalmi alkotás erejében. Ez az erő onnan fakad, hogy míg az eposz inkább a feldolgozott tör-ténet cselekményére helyezi a hangsúlyt, addig a tragédia magát a cselekményt meghatározó emberi sorsokra, jellemekre, illetve a mindezekben bekövetkező változásokra érzékeny. Ha pedig ehhez a momentumhoz járul a *rhapsodosoké*hoz képest egy kétségkívül színesebb és változatosabb előadói eszköztár, akkor a tragikus utánzás

---

* A tanulmány megjelenése a TÁMOP-4.2.2/B-10/1-2010-0014, "TEHETSÉG-TÁMOGATÁS A PÁZMÁNY PÉTER KATOLIKUS EGYETEM KILENC TUDOMÁNYÁGÁBAN" c. projekt támogatásával valósult meg.

¹ Vö. Arist. *Poet.* 1449 B: μέρη δ' ἐστὶ τὰ μὲν ταυτά, τὰ δὲ ἴδια τῆς τραγωδίας: διόπερ ὅστις περὶ τραγωδίας οἶδε σπουδαίας καὶ φαύλης, οἶδε καὶ περὶ ἐπῶν: ἂ μὲν γὰρ ἐποποιία ἔχει, ὑπάρχει τῇ τραγωδίᾳ, ἢ δὲ αὐτῇ, οὐ πάντα ἐν τῇ ἐποποιίᾳ.

mélyebb hatást gyakorol a művet befogadó közönségre, valamint áthatóbb, tartalmasabb üzenetet közöl.²

Azonban a hellénizmus idejére megváltozott az epikához való viszony. Keletkezésük után a klasszikus homérosi eposzok évszázadokon keresztül szóban hagyományozódtak nemzedékről nemzedékre a *rhapsodosok* előadásain keresztül. Ekképpen a fennmaradt két eposz feltehetőleg igen korán megkerülhetetlen alap-kővé vált a görög művelődésben: az iskolai oktatásban kimerít-hetetlen forrása volt az egyetemes tudásnak, ami minden vi-szonylatában érintette a korabeli ember gondolkodását, művelt-ségét és önazonosságát. Az anyanyelv leírásától kezdve az eposz-okon keresztül könnyedén be lehetett mutatni az istenvilágot, a kozmológiát, a vallásos gyakorlatot, mindemellett számot adtak ezek a művek az egyén és a társadalom viszonyáról, az erkölcsről, etikáról, valamint – bár ezt még csupán a retorika csírájának lehet tekinteni – a helyes és egyes közösség előtti megnyilvánulásokról, a furfangos és a csavaros beszédéről. Továbbá más e-gyéb gyakorlatias ismereteket is magukba foglaltak, például csil-lagászati, földrajzi, néprajzi, hajózási és – korabeli – harcászati alapismereteket is. Noha az iskolákban a szóbeli hagyományozáshoz hűen emlékeztetből idézték fel az eposzokat akár rész-ben, akár egészében, az idő múlásával egyes helyeken a hagyomány eltéréseket mutathatott, ezért eléggé valószínű, hogy va-lamilyen – még ha kezdetleges – formában létezniük kellett írás-ban rögzített változatoknak.³ Azonban az első lejegyzett szöveg-változatról a Kr. e. 6. századi Athénban van tudomásunk Peisi-stratos *tyrannnisz*ának idejéből.⁴

---

² Vö. Arist. *Poet.* 1461 B – 1462 B: Πότερον δὲ βελτίων ἢ ἐποποιικὴ μίμησις ἢ ἡ τραγικὴ, διαπορήσειεν ἂν τις. [...] ἔτι ἡ τραγωδία καὶ ἄνευ κινήσεως ποιεῖ τὸ αὐτῆς, ὥσπερ ἡ ἐποποιία· διὰ γὰρ τοῦ ἀναγινώσκειν φανερὰ ὅποια τίς ἐστίν· εἰ οὖν ἐστὶ τὰ γ' ἄλλα κρείττων, τοῦτό γε οὐκ ἀναγκαῖον αὐτῇ ὑπάρχειν. ἔπειτα διότι πάντ' ἔχει ὅσαπερ ἡ ἐποποιία (καὶ γὰρ τῷ μέτρῳ ἔξεστι χρῆσθαι), καὶ ἐπὶ οὐ μικρὸν μέρος τὴν μουσικὴν [καὶ τὰς ὄψεις], δι' ἧς αἱ ἡδοναὶ συνίστανται ἐναργέστατα· εἶτα καὶ τὸ ἐναργὲς ἔχει καὶ ἐν τῇ ἀναγνώσει καὶ ἐπὶ τῶν ἔργων· ἔτι τῷ ἐν ἐλάττονι μήκει τὸ τέλος τῆς μιμήσεως εἶναι [...] εἰ οὖν τούτοις τε διαφέρει πᾶσιν καὶ ἔτι τῷ τῆς τέχνης ἔργῳ (δεῖ γὰρ οὐ τὴν τυχοῦσαν ἡδονὴν ποιεῖν αὐτάς ἄλλα τὴν εἰρημένην), φανερὸν ὅτι κρείττων ἂν εἴη μᾶλλον τοῦ τέλους τυγχάνουσα τῆς ἐποποιίας.

³ Lásd LESKY, A., *Geschichte der griechischen Literatur*, Bern–München, 1971, 29–101.

⁴ Lásd MERKELBACH, R., *Die peisisstratische Redaktion der homerischen Geschichte*, RhM 95 (1952) 23–47.

Noha a későbbi antik hagyomány másként tartja számon,⁵ de ebben az esetben még nem lehetett szó közkézen forgó epikus szövegekről, továbbá bármilyen köz-könyvtárról, hiszen a *Panathénaia* keretében e kópiát – mintegy szöveggönyvet – az ünneplő közönség előtti előadásokhoz használhatták fel.⁶ Az első ismert számottevő kiadás a Kr. e. 5. századból származik, amelyet kolophóni Antimachos állított össze.⁷ A hellénizmus idejére az epikus hagyomány rendkívül szerteágazóvá vált, melyben csupán műkedvelő érdeklődéssel már igen nehezen lehetett eligazodni. Hogy mindez lehetővé váljon, ahhoz szemléletváltásnak kellett bekövetkeznie.

Először fogalmazódott meg a tudományos igény a homérosi szöveghagyomány pontos feltárására, az eredetinek ítélt szövegváltozatnak a későbbi betoldásoktól való megtisztítására, a vitatott szöveghelyek értelmezésére, illetve a kommentár-irodalom életre hívására. Az akkori ismert világ egyik meghatározó politikai és kulturális központjában, Alexandriában – az I. Ptolemaios Sótér (Kr. e. 305–282) által teremtett kedvező anyagi feltételek mellett⁸ – megszületett a filológia tudománya. Noha az alexandriai könyvtárosok érdeklődése nem csupán a homérosi eposzokra korlátozódott, mégis központi szerepet töltött be a munkásságukban ezeknek a műveknek a tanulmányozása és kiadása.⁹ Közülük az ephesosi Zénodotos állította össze a homérosi eposzok legelső kritikai kiadását. Viszont nemcsak a tudományos teljesítményüknek, de a könyvtárosok áldozatos gyűjtőmunkájuknak köszönhetően az alexandriai könyvtár jelentősen gyarapodott,¹⁰ ennél fogva Zénodotos munkáját az újonnan előkerült szövegváltozatok fényében a következő tudós-könyvtárosok több helyen is felülbírálták. Számos lényeges kiegészítéssel és javítással élt bizánci Aristophanés és Aristarchos. Mindennek köszönhetően immár

---

⁵ Lásd például Gell. *Noct. Att.* 7, 17, 1.: *Libros Athenis disciplinarum liberalium publice ad legendum praebendos primus posuisse dicitur Pisistratus tyrannus.*

⁶ Vö. Ps.-Plat. *Hípp.* 228B, továbbá lásd KRÄHLING E., *A lírai szövegek útja az alexandriai könyvtárba*, In: KRÄHLING E. (szerk.): *Hedypathetica*. Budapest, 2005, 72–77.

⁷ PFEIFFER, R., *History of classical scholarship from the Beginning to the End of the Hellenistic Age*, Oxford, 1968, 109.

⁸ EL-ABBADI, M., *The life and fate of the ancient Library of Alexandria*, Paris, 1992, 41–42.

⁹ GUTZWILLER, K., *A Guide to Hellenistic literature*, Malden, 2007, 22–23.

¹⁰ EL-ABBADI *op. cit.* 99–102.

tudományos ér-telemben is meghatározhatóvá vált a homérosi világlátás és esz-tétikum, amely ebben a formájában végérvényesen megkerülhetetlen kiindulópontként szolgált azon művészek számára, akik újító szándékkal kívántak fellépni a hellénizmus idejére jelentősen átalakult társadalmi környezetben.

A hellénizmusban már a tragédia sem korlátozódott csupán az attikai félszigetre: széles körben ismertté vált a hellénizált *oikumené* valamennyi jelentősebb politikai központjában. Noha Aristophanés Dionysos szájába adott lesújtó ítélete szerint Euripidés halálával (Kr. e. 406) e műnem is sírba szállott,¹¹ meg-állapítása abban a tekintetben mégis tükrözi a valóságot, hogy a Kr. e. 5. század utolsó éveit mind közéleti és társadalmi, mind irodalomtörténeti vonatkozásban korszakhatárnak tekinthetők. Természetesen ez nem jelentette a tragédia végét, éppen ellen-kezőleg: a műnem történetében új – és igen termékeny – korszak kezdődött, annak ellenére, hogy a Kr. e. 4. század tragikus terméséből igen csekély mennyiségű szöveg maradt az utókorra. Az athéni színjátszás történetét megörökítő feljegyzések, az ún. *didaskaliai* tanúsága szerint számos új szerző lépett színre, például Astydamos és Euaretos. A feliratokból kitűnik még az is, hogy megváltozott a tragikus művek bemutatásának a rendszere. A Kr. e. 5. századi szokásokhoz képest, amikor ugyanis három művésznek három tragédiája, valamint egy szatírrjátéka méretetett meg, lényeges újdonság volt, hogy a szatírrjátékok bemutatásával nyitották meg az ünnepségsorozatot, majd a következő napon egy – már klasszikusnak számító – korábbi mű feldolgozása került terítékre, és csak mindezek után vette kezdetét a tragikus költők legújabb műveinek a versenye.¹² Ebből következően ter-mékeny párbeszédet folytatott az új periódus művésze és közön-sége egyaránt a klasszikus tragédiával: úgy tisztelgetek a meg-előző korszak szerzői előtt, hogy eközben nagyságukra támasz-kodva és építkezve új műveket alkottak. Továbbá az előadások egyre inkább távolodtak a szakrális jellegtől, egy darab színre-vitele már magas szintű felkészültséget igénylő foglalkozásnak számított.¹³ Ismerünk olyan színészeket, akik rövidebb vagy hosszabb

---

¹¹ Aristoph. *Ran.* 71–72.: {ΔΙ.} Δέομαι ποητοῦ δεξιού. / Οἱ μὲν γὰρ οὐκέτ' εἰσίν, οἱ δ' ὄντες κακοί.

¹² EASTERLING, P. E., *From repertoire to canon*, In: *The Cambridge companion to Greek tragedy*, ed. EASTERLING, P. E., Cambridge University Press, 1997, 213–216.

¹³ EASTERLING *op. cit.* 224.

előadói körutakra vállalkoztak, például ilyen *prótagonistés* volt Neoptolemos, aki megfordult II. Philippos (Kr. e. 359–336) udvarában is.¹⁴ A tragédia nagy léptékű földrajzi kiterjedését és népszerűségét pedig aláhúzza, hogy a hellénisztikus korban még az alexandriai zsidó diaszpórában alkotó Ezékiel is tragikus köntösben dolgozta fel Mózes kivonulását Egyiptomból, amiből mintegy kétszázkilencvenhat sort ismerünk, és *Exagógé* címmel hagyományozódott.

A tragikus hagyományok tehát megszakítás nélkül vi-rágoztak a hellénizmus idejében is. Az epikus szöveggyűjteményhez hasonló tudományos érdeklődés kísérte a tragédia szövegeit is már Aristotelés és tanítványai munkásságától kezdve az alexandriai tudósokig. Azonban a kutatás és a szövegkritika középpontjában elsősorban – és majdhogynem kizárólag – a tragikus triász (Aischylos, Sophoklés, Euripidés) életműve állt.¹⁵ A tudósok áldozatos gyűjtőmunkájának köszönhetően sikerült felhalmozni, majd összeállítani, és végül kiadni e három nagy köl-tő valamennyi munkáját, amelyek ettől kezdve hozzáférhetőekké váltak az alexandriai könyvtárban.¹⁶ Számos legendás történet kering azzal kapcsolatban, hogy Ptolemaidák milyen ravasz eszközökhöz folyamodtak, hogy beszerezzék a tragikus szövegeket tudósaik, illetve a könyvtár számára. Általános gyakorlat volt abban az időben, hogy az eredeti dokumentumokat másolás cél-jából kölcsönbe kikérték a magán, illetve állami gyűjtemények-ből, de a szövegek sokszorosítása után nem az eredeti példányokat juttatták vissza a tulajdonosaiknak.¹⁷ A tragikus szö-vegek beszerzése azonban nem bizonyult ilyen egyszerűnek. Minthogy a klasszikus tragédiák szöveggönyveit Athénban a nyil-vánosság elől elzárva őrizték, III. Ptolemaios Euergetés (Kr. e. 246–222) hosszas egyezkedés után egy

---

¹⁴ Diod. Sic. 16, 92–93.

¹⁵ Megjegyzendő, hogy a három klasszikus költő életműve sem ör-vendhetett mindig azonos népszerűségnek. A saját korában meg nem értett költőnek, Euripidésnek a művei az elkövetkező korok közön-ségénél és tudósai körében nyerhettek elismerést olyannyira, hogy hát-térbe is szorította az előbbi kettő saját korában szerzett dicsőségét. Ezt mi sem bizonyítja jobban, mint a triász első két szerzőjétől összesen nem maradt fenn annyi dráma, mint a harmadiktól. Továbbá ha meg-vizsgáljuk az archaikus római irodalmi hagyományból is a tragédiára vonatkozó fennmaradt helyeket és adatokat is, Euripidés hatása messze a legmeghatározóbb. Lásd EASTERLING *op. cit.* 225.

¹⁶ Lásd PFEIFFER *op. cit.*

¹⁷ El-ABBADI *op. cit.* 97–98.

vagyonért cserébe – ötven *talanton* ellenében – megszerezte a másolásra az engedélyt, majd megfeledezett a szövegek visszaszolgáltatásáról.¹⁸ Mindezen té-nyezőknél köszönhetően a hellénizmus idejére össze is állt a tra-gikus kánon.

Apollónios Rhodios ebben a pezsgő szellemi környezetben működött.¹⁹ Azonban a költő életéről igen kevés és szűkszavú források állnak rendelkezésre. Két rövid életrajz ha-gyományozódott az *Argonautika* szövegeivel (az un. *Vita A* és *B*),²⁰ illetve született róla egy Suda-szócikk,²¹ valamint ismert papirusztöredék, ami az alexandriai könyvtárosok listáját tartal-mazza.²² Ezek közül a források közül a legutolsó szolgál biztos támpontként. Az első három híradású rögcsémük ellenére számos helyen ellentmondó adatokról vall, és mindemellett a késő antikvitás – a modern kutatás fényében – fiktív és valószínűtlen elemekkel dúsította fel és színezte ki azokat.²³ Kétségbe vonják a kutatók azt, hogy egyfelől az életmű szempontjából bármilyen jelentősége lenne, vagy másfelől hogy egyáltalán volt bármilyen összeütközés vagy vita Apollónios és Kallimachos között, ami miatt az előbbi Rhodos szigetére vonult volna önkéntes szám-űzetésbe. Sokkal valószínűbb, hogy Apollónios *cognomene* a szár-mazására utal.²⁴ A mesés életrajzi hagyományt feltehetőleg a meg nem értett költő addigra *toposzá* vált magatartása ihlette: ele-gendő felidézni Aischylos syrakusai *exulatusát* Hierón udvarában, vagy azt, hogy Euripidés élete végén a makedón király udvarában alkotott.

---

¹⁸ Gal. *In Hipp. de Natura Hominis*, I. p. 44–105 (= *Corpus Medicorum Graecorum*, V, 9, 1. [p. 55]).

¹⁹ A modern kutatás a csekély mennyiségű és egymásnak sokszor ellent-mondó antik híradásokból igyekezett rekonstruálni az alexandriai könyvtárosok listáját. Zénodotost (kb. Kr. e. 285–270) követte máso-dikként Apollónios Rhodios (Kr. e. 270–245), aki után Eratosthenés (kb. Kr. e. 245–204) következett, vö. EL-ABBADI *op. cit.* 93.

²⁰ WENDEL, C., *Scholía in Apollonium Rhodium vetera recensuit C.W.*, Berlin, 1935, 1–2.

²¹ *Suda* A 3419 (Adler)

²² P. Oxy. 1241.

²³ A problémakör kimerítő ismertetésére és tisztázására l. LEFKOWITZ, M. R., *Myth and history in the biography of Apollonius*, In: PAPANGHELIS, Th. – RENGAKOS, A. (edd.): *A companion to Apollonius Rhodius*, Leiden–Boston–Köln, 2001, 51–71.

²⁴ LEFKOWITZ, *op. cit.* 58. és RENGAKOS, A., *Zur Biographie des Apollonios von Rhodos*, WS 105 (1992) 39–67.

A modern kutatás kimerítően tisztázta, hogy Apollónios és Kallimachos között igen szoros és termékeny irodalmi pár-beszéd volt, mindez a szövegek közötti párhuzamok és reminiscenciák vizsgálatának tükrében bizonyos.²⁵ Mindkét tudós költő a homérosi hagyományokat kiválóan ismerve kívánta meg-újítani a hagyományos *epoipoia*t, de ehhez a forma és a terjedelem függvényében más-más módokon közelítettek. Kallimachos elve-tette a hagyományos eposz dagályos és nehézkesnek ható terjedelmi adottságait: többek között új formák és a terjedelmi meg-szorítások alkalmazása mellett alkotott maradandót.²⁶ Apollónios Rhodios ezzel szemben megtartotta a klasszikus hősi eposz for-mai és terjedelmi kritériumait: a régi kereteket teljesen új tartalommal töltötte meg. Ennek jelentőségét kiválóan érzékelteti FANTUZZI és HUNTER szellemes megjegyzése a költő téma-választásáról: az Argonauták mítoszát az Odysseia költője mintegy „kerülte” (sic!),²⁷ hiszen mindössze egy ízben található konkrét utalás a mítoszra,²⁸ holott Odysseus utazásai során számos olyan területen fordult meg, ahol az eposz mitikus jelenéhez képest az Argonauták közismerten már jártak. Apollónios műve tehát tudatos *imitatio* és *aemulatio* a nagy epikus költői elődökhöz képest. A modern szakirodalomban ez a megállapítás közhelyszámba megy.²⁹

Fentebb bemutattuk, hogy az alexandriai tudós-költőknek nemcsak kizárólag a homérosi hagyomány állt az érdeklődésük középpontjában. Hogyha pedig a tudományos érdeklődésük kiterjedt más műfajokra is,

---

²⁵ DEFOREST, M. M., *Apollonius's Argonautica: a Callimachean Epic*, Leiden, 1994.

²⁶ GUTZWILER *op. cit.* 60–74.

²⁷ FANTUZZI, M. – HUNTER, R. L., *Tradition and innovation in Hellenistic Poetry*, Cambridge University Press, 2004, 90.

²⁸ Vö. Hom. *Od.* 12, 69–72.: οἷη δὴ κείνη γε παρέπλω ποντοπόρος νηὺς / Ἀργῶ πᾶσι μέλουσα, παρ' Αἰήταο πλέουσα / καὶ νύ κε τὴν ἐνθ' ὄκα βάλεν μεγάλας ποτὶ πέτρας, / ἀλλ' Ἥρη παρέπεμψε, ἐπεὶ φίλος ἦεν Ἰήσων. Az idézet tágabb kontextusa Kirké jó tanácsai Odysseusnak, miként hajózzon a „Bolygó Szikláknál”, mielőtt Skyllához és Charybdishez érnek. Az idézetből kiemelt rész megvilágítja, hogy az Odysseia költője is jól ismerte a történetet.

²⁹ A kérdéskör részletes ismertetésétől jelen tanulmány keretei között eltekintek, minthogy igen széles körben tanulmányozták ezt a kérdést, melynek több kiváló összefoglalása született, lásd például FANTUZZI, M., „Homeric” *formularity in the Argonautica of Apollonius of Rhodes*, In: PAPANHELIS, Th. – RENGAKOS, A. (edd.) *op. cit.* 147-170. és RENGAKOS, A., *Apollonius Rhodius as a Homeric scholar*, *ibid.* 171-193.

és azokkal kapcsolatban is elmélyült munkát folytattak éles szemmel és kifinomult esztétikai érzékkel, akkor logikusan adódik a következő kérdés: meríthetett-e Apollónios a hagyományos eposz megújítására más műfajokból is Homéroson kívül? ZANKER igen meggyőző és inspiratív monográfiája az alexandriai költészet valóság-ábrázolásáról – ha tetszik: realizmusáról – azt sejteti, hogy a válasz igen.³⁰ Véleménye szerint Apollónios Rhodiosnál is a hétköznapi problémák, általános emberi, erkölcsi dilemmák és vívódások valóságghű ábrázolása (ἐνάργεια, μίμησις τοῦ βίου) a hősi eposz *pathos*a mellé emelkedett.³¹ Ha figyelembe vesszük Ari-stotelés megjegyzését az eposz és a tragédia kapcsolatáról,³² akkor a hagyományos formai keretek között megtartott ἔποποιία Apollónios által történő megújítása számos új elem és tényező alkalmazása mellett úgy is lehetséges lehetett, hogy a költő az arisztotelési – kétségkívül a filozófusnak a saját korában helytálló és jogos – észrevételre rácafol: miért ne lehetne irodalmi párbeszédet nyitni a helléniz-musra klasszikussá vált Kr. e. 5. századi tragédia és a tartalmában megújítandó hősi eposz között, azaz miért ne foglalhatná magába az új hősi eposz a tragédiának azt a tartalmi és esztétikai többletet, amit a korábbi eposzban még – minthogy térben és időben megelőzte az utóbbi műnemet – alkalmazni nem lehetett. Ugyanis meglátásom szerint az *Argonautikában* számos elem motivikus ihletettségét nem, vagy nem feltétlenül lehet Homé-rostól származtatni. Ebben a tekintetben az ilyen helyek vizs-gálata során érdemesnek tartom szélesíteni a tragédia irányában a lehetséges előképeknek a felkutatását.

A modern szakirodalom sem idegenkedett annak a fel-tételezésétől, hogy a klasszikus tragédia is lehetett az *Argonautikának* ihlető forrása, azonban e területre vonatkozó meg-állapítások – noha érdemesek lettek volna a továbbgondolásra – a legtöbb esetben a szó szerinti áthallások feltárásán kívül el-szigeteltek maradtak.³³ Továbbá a

---

³⁰ ZANKER, G., *Realism in Alexandrian Poetry: A literature and its audience*, Croom Helm, London–Sydney–Wolfeboro–New Hampshire, 1987.

³¹ Lásd ZANKER *op. cit.* 67–78. és 196–206.

³² Lásd az 1. és a 2. jegyzetet.

³³ Lásd a kutatás Erős *katabasis*ában (3, 158–166.) ábrázolt panorámá-nak az előképét Aphrodité *prologos*ában találta meg (Eur. *Hipp.* 3–6., 447–450.), I. HUNTER, R. L., *Apollonius of Rhodes: Argonautica, Book III*. Cambridge University

kutatás a mítosz apollóniosi fel-dolgozásában a narratíva szempontjából volt érzékeny Médeia szerepére,³⁴ de jellemének jeveit a tragikus hatás szempontjából néhány kivételtől eltekintve már kevésbé firtatta.³⁵

A kutatás óvatossága a kérdéskör kapcsán indokoltan tűnhet. Véleményem szerint ennek az oka abban áll, hogy az egyes elemek esetleges tragikus ihletettséget nehéz, vagy éppen egyáltalán nem lehet megragadni akkor, ha az intertextualitás fo-galma alatt a szó szerinti áthallásokat, reminiscenciákat értjük. Ha viszont a fogalom hatókörét kiterjesztjük a szó szerinti meg-formáltságon túl a motívumok és azok rendszerének, illetve a művek esztétikumának és világlátásbeli párhuzamainak a vizs-gálatára, akkor az *Argonautiká*nak mélyebb értelmezési lehe-tőségei kínálkoznak a tragédia fényében. Nem

---

Press, 1989, 115–116., és CAMPBELL, M., *A com-mentary on Apollonius Rhodius Argonautica III 1-147.*, Leiden, 1994.

³⁴ HUNTER szerint meg kell különböztetni az apollóniosi ábrázolásban két Médeiat, nevezetesen a harmadik és a negyedik könyvét, hiszen az utóbbi markáns erkölcsi hanyatlásban van, l. HUNTER, R. L., *Medea's Flight: The Fourth Book of the Argonautica*, CQ (New Series) 37 (1987) 129–139. DYCK az előbbi megállapítást gondolja tovább: véleménye szerint az apollóniosi kapcsolódik Euripidés feldolgozásához, hiszen az előbbi narratívája megadja a magyarázatát a hellászi eseményeknek. Lásd DYCK, A. R., *On the way from Colchis to Corinth: Medea in Book 4 of the Argonautica*, Hermes 117 (1989) 455–470. NATZEL már úgy utal az apol-lóniosi Médeira, mintha Euripidés hősnője lenne, de részletesebb elemzésbe nem bocsátkozik, l. NATZEL, S., *Kléa γυναικῶν: Frauen in den 'Argonautika' des Apollonios Rhodios*, Trier, 1992, 101–104. A kérdéskört összefoglalja CLAUSS, J. J., *Conquest of the Mephistophelian Nausicaa. Medea's role in Apollonius' redefinition of the epic hero*, In: CLAUSS, J. J. – JOHNSTON, S. I. (edd.), *Medea: Essays on Medea in Myth, Literature, Philosophy, and Art*, Princeton, 1997, 149–77.

³⁵ Ilyen HUNTER megjegyzése a 3, 616–32. sorokhoz, ami kapcsán megemlíti, hogy Médeianak szerelme beteljesülését áhító álma rokonságot mutathat Eur. *IT.* 44–45, illetve Eur. *Hípp.* 230. soraiban meglévő motívumokkal. Lásd *op. cit.* 163–164. KNIGHT rövid cikkében igazolja Euripidés Médeiajának hatását a 4, 167–170-ben. Lásd KNIGHT, V., *Apollonius' Argonautica 4.167–70 and Euripides' Medea*, CQ 41, 1991, 248–250. FUSILLO pedig amellet érvel, hogy az apollóniosi karakterábrázolásra jellemző un. „belső monológok” mintája Euripidéstől származtatható. Lásd FUSILLO, M., *Apollonius Rhodius as „inventor” of the interior monologue*, In: PAPANGHELIS, Th. – RENGAKOS, A. (edd) *op. cit.*, 127–146.

indokolatlan azt feltételezni, hogy a motívumok átvétele elsősorban Sophokléstól és Euripidéstől történhetett.³⁶

2. AZ ERÓS AZ ARGUNAUTIKA NEGYEDIK ÉNEKÉBEN

Jelen rövid tanulmány keretei között a tragédia hatását az *Argonautika* negyedik énekének 445–451. sorig tartó szakaszának elemzésével mutatom be.³⁷ Az elemzés tehát elsősorban a motívumrendszerre, illetve a kompozíció és a szerkezet szempont-jából lesz érzékeny. Módszerem ehhez a hagyományos *hermé-neutikai*, sorról sorra, egységről egységre haladó vizsgálat lesz. Mindezzel azt kívánom bemutatni, miként folytató párbeszédet Apollónios a tragikus hagyománnyal, illetve ennek a tanulmányozásával milyen új értelmezési lehetőségek tárhatók fel, valamint hogyan illeszkedik ez az eposz narratívájába.

Σχέτλι' Ἔρωσ, μέγα πῆμα, μέγα στύγος ἀνθρώποισιν,
ἐκ σέθεν οὐλόμεναι τ' ἔριδες στοναχαί τε γόοι τε,
ἄλγέα τ' ἄλλ' ἐπὶ τοῖσιν ἀπείρονα τετρήχασιν
δυσμενέων ἐπὶ παισὶ κορύσσειο, δαῖμον, ἀερθεῖς
οἶος Μηδείῃ στυγερὴν φρεσὶν ἔμβαλες ἄτην.

---

³⁶ A felvetés jogosságát aláhúzza Aristotelés közismert anekdotája a so-phoklési és az euripidési tragikus ábrázolásról, miszerint az előbbi saját elmondása alapján úgy ábrázolja az embereket, amilyennek lenniük kel-lene, az utóbbi pedig olyannak, amilyenek valójában, l. Arist. *Poet.* 1460 B: πρὸς δὲ τούτοις ἐὰν ἐπιτιμᾶται ὅτι οὐκ ἀληθῆ, ἀλλ' ἴσως <ὡς> δεῖ, οἷον καὶ Σοφοκλῆς ἔφη αὐτὸς μὲν οἴους δεῖ ποιεῖν, Εὐριπίδην δὲ οἷοι εἰσὶν, ταῦτη λυτέον. Az alexandriai költészet esztétikumával valóban e két tragikus költő, és különösen az utóbbi állhatott a legközelebb. Lásd a 30. jegyzetet.

³⁷ A modern szakirodalomban egyedül FANTUZZI érinti a helyet, a fenti-ekkel összhangban párhuzamba állítja a továbbiakban ismertetett tra-gikus reminiscenciákkal, de nem gondolta tovább megjegyzéseit. Írásá-ban ugyanis Médeának szívében égő szerelem és a mágia kapcsolatáról és egymástól való kölcsönös függéséről a narratíva szempontjából érte-kezik: FANTUZZI, M., *Which magic? Which Eros? Apollonius' Argonautica and the different narrative roles of Medea as a sorceress in love*, In: PAPANGHELIS, Th. – RENGAKOS, A. (edd.) *op. cit.* 287–310.

Πῶς γὰρ δὴ μετιόντα κακῶ ἐδάμασσαν ὀλέθρῳ
Ἄψυρτον; τὸ γὰρ ἦμιν ἐπισχερῶ ἦεν αἰοιδῆς.

(4, 445–451)

*(Nyomorult Erős, nagy sorscsapása, nagy szomorúsága az emberi nemnek!
Miattad kanarognak a pusztító vizsályok, a sóhajok, a könnyel teli jaj-szavak, és
mindezekre sok más véget nem érő fájdalom: a rosszindulatúak gyermekei ellen
felkerekedve öltsd fel sisakod, daimón, ahogyan Médeia el-méjébe borzalmas örületet
vetettél. Hát hogyan is taszította szörnyű pusztulásba [az őket üldöző] Absyrtost?
Ez a soron következő énekünkben.)*

A vizsgált szakasz az *Argonautika* cselekményvázában Médeia édestestvérének, Absyrtos meggyilkolásához kapcsolódik. Az előzmények rövid foglalata: Iasón Médeia tanácsai és prak-tikái segítségével kiállta Aitéis halálos próbáját, Arés ligetének a felszántását a tüzet fújó ércbikákkal, majd legyőzte a sárkány-fogvetésből sarjadt óriásokat. (3, 1278–1407) Az ezt követő éjjelen ugyancsak a leány közreműködésével, aki elkábította a sár-kánykigyót, megszerezte az aranygyapjút. (4, 109–182) A leány, noha szerelme életét megmentette, édesapját viszont elárulta: ha-zájából menekülni kényszerül. Ismét szavát veszi Iasónnak, hogy őt soha nem hagyja el, majd a hazatérésük után nőül veszi, és há-zába fogadja. Iasón a társai előtt is megismétli a lánynak tett ígé-retét. (4, 183–211) A hősök azonnal útnak indulnak, mielőtt Aié-tés felismerné a lány árulását a gyapjút elorozásában. Másnap az őrjöngő zsarnok bosszút esküszik, és egy nagy hadiflottát indít útnak a fia, Absyrtos vezetésével, hogy Médeiat és a gyapjút visszahozzák, az Argonautákat pedig elpusztítsák. A Duna tor-kolatában Absyrtos roppant serege utoléri őket. (4, 303–337) A hősök szorult helyzetükben alkut kötnének az ellenséggel. A gyapjút megtartanák, viszont Médeiat a sorsára hagynák. Mind-erről a leány tudta nélkül tanácskoznak, aki végül megsejti a hős-ök árulását. Iasónt kemény szavakkal megrója, és számon kéri esküjét emlékeztetve, hogy önélküle a küldetése kudarcba fulladt volna. Esdekel, hogy ne szolgáltassák ki apjának, miközben fűti a harag és a bosszúvágy. A leány dühében kész még magát az Ar-gót is lángba borítani. Iasón álságosan megmagyarázza a leány-nak, hogy ez csel a túlérővel szembeni harc elkerülésére. Ameny-nyiben Médeia segít kézre keríteni az ellenség vezérét, akkor vál-lalja a csatát, és nem adja ki a lányt. Médeia apjától való félel-mében beleegyezik Iasón tervébe, majd cselet eszel ki: elcsalja testvérét azzal az ürüggyel, hogy önként visszatér a gyapjúval együtt

hazájába. (4, 350–420) Ekkor Iasón könnyedén megöl-heti, majd a vezér nélkül maradt sereggel nagyobb eséllyel veheti fel a harcot. Innen következik az elemzendő szakasz, amelyet kö-vetően Apollónios részletesen beszámol a testvérgyilkosságról, amiben bár Médeia tevélegesen nem vesz részt, de testvére el-árulása miatt osztoznia kell Iasónnal a vérbűnben. (4, 452–481)

2.1. A KOMPOZÍCIÓ KARDALSZERŰ MINTAKÖVETÉSE: A SZERKESZTÉS

1. Megszólítás (*invocatio*)
2. Jellemzés
3. Elhárító fohász
4. Példázat (*παράδειγμα*)

A vizsgált szakasz tekinthető csupán a narrátor panaszának, ha tetszik: kirohanásának, aki kárhoztatja Eróst, hogy miatta kell beszámolnia ilyen szörnyű dolgokról.³⁸ Azonban a betét mélyszerkezetét megvizsgálva megállapítható a tragédia ihletése. Apollónios követi azt a mintát és motívumsorrendet, amely So-phoklés *Antigoné*jának 781–805. soraiban, illetve Euripidés tragé-diáinak Eróshoz címzett kardalaiban tárható fel, továbbá legmar-kánsabban a *Hippolytos* első *stasimóni*ájában (525–564), valamint a *Médeia* 627–662. soraiban jelentkezik.

Az euripidési séma az alábbiakban foglalható össze: az első tétel magának a *daimón*nak a megszólítása. A tragédiában ez igen változatos formában történik. A Σχέτλι' Ἔρωσ kitétel tragikus párhuzamai Euripidés fentebb említett kardalának sóhajtást vagy éppen – mintegy gyermeket – megfedő, dorgáló kettős *invocatio*ja: Ἔρωσ Ἔρωσ (*Hipp.* 525). Az apollóniosi borús hangulatot teremtő kitételben visszhangzó áthallás szövegszerű bizonyítékai az alábbi szempontokkal is alátámaszthatóak. Euripidés egyszerre ábrázolja a *daimónt* gyermeknek, lásd Ἔρωσ ὁ Διὸς παῖς (*Hipp.* 532), de néhány sorral lentebb már világot uraló zsarnokként jelenik meg: Ἔρωτα δέ, τὸν τύραννον

---

³⁸ A hely érdekessége, hogy a költő az eposz folyamán először (és utol-jára) alkalmaz ilyen nyílt és expresszív hangvételt. Lásd FRÄNKEL, H., *Noten zu den Argonautika des Apollonios*, München, 1968, 93.

ἀνδρῶν (535),³⁹ ami feszültséget teremt: egy kiszámíthatatlan gyerek kezében összpontosul ekkora hatalom. Apollónios is ugyanezt a mintát követi Erós-ábrázolásában: a harmadik könyvben egy pajkos, huncut gyereknek láttatja, aki Ganymédéssel játszik kockajátékot (3, 111–128)⁴⁰ Edesanyja, Aphrodité ekkor csípi nyakán, és meg-dorgálja rakoncátlan fiacskáját, mielőtt tolmácsolná Héra és A-théné utasítását,⁴¹ az alábbi megszólítással:

Τίττ' ἐπιμειδιάας, ἄφατον κακόν; ἦέ μιν αὐτῶς
ἦπαφες οὐδὲ δίκη περιέπλεο, νῆιν ἐόντα;
(3, 129–130)

Te mérbetetlen rossziaság, miért vigyorogsz? Vagy miért csaptad be így [ebben a játékban] járatlant [ti. Ganymédést], s miért nem játszottál szü-bálysón?

Ez a mozzanat átírányít a második szerkezeti egységre, ami a *daimón* működésének vagy annak a következményének hosszabb vagy rövidebb jellemzése. Figyelemre méltó Apollónios párbeszéde Sophokléssal is.⁴² A tragikus triász második tagja fel-hívja a figyelmet a *daimón* működésének egyik sajátos mo-tívumára, a csalásra és a joggatlanságra, melynek következtében vi-szály és rossz érzés keletkezik. Az apollóniosi ábrázolásnak eb-ben a szakaszában is megjelenik a becsapottságból fakadó heves indulattal teli ellenérzés, lásd Ganymédés esetében a *κεχόλωτο* (3, 124) kitéltet. Azonban az elemzendő részben (negyedik könyvben) az apollóniosi Erós-leírás (*μέγα πῆμα, μέγα στύγος ἀνθρώποισιν*) kétségkívül Euripidésből táplálkozik.⁴³ Az euripi-

---

³⁹ Sophoklésnél és az Euripidésnél is meglévő ambivalens ábrázolás má-sodik összetevőjében húzódó „mindenható uralkodó” képzete lírikus (theognisi) eredetű lehet, vö. *Corpus Theognideum* 1231–1234.

⁴⁰ KLEIN szerint ez a jelenet az eposz egyik „legaranyosabb” (sic!) része, lásd KLEIN, TH. M., *Apollonius Rhodius, "Vates Ludens": Eros' Golden Ball* (*Arg.* 3.113–150), CW 74 (1980) 225–227. Ez egybevág ZANKERnek a jelenettel kapcsolatos megállapításával, miszerint a betét bája az áb-rázolás hétköznapias, valós jellegéből fakad: ZANKER *op. cit.* 70–71.

⁴¹ Tí. parancsolja meg a fiának, hogy sebezze meg égető szerelemmel Iasón iránt Médeciát, vö. 3, 52–110.

⁴² Soph. *Ant.* 790–794: Σὺ καὶ δικάϊων ἀδίκους / φρένας παρασπᾶς ἐπὶ λώ- / βα· σὺ καὶ τῶδε νεῖκος ἀν- / δρῶν ξύναμιμον ἔχεις παράζας·

⁴³ Eur. *Med.* 330: φεῦ φεῦ, βροτοῖς ἔρωτες ὡς κακὸν μέγα.

dési ábrázolás kettősségéének (pajkos gyerek ↔ mindenható zsarnok) második eleme megfogalmazódik Apollóniosnál is, de *implicit* módon. Noha az elemzett szakaszban szó szerinti tragikus reminiscencia nem található, csupán a betét sötét hangvételéből következtethetnénk Erós autokrata jellegére. Azonban az eposz harmadik éneke ismét az értelmezés támpontjául szolgál. Miután Aphrodité megdorgálta fiacskáját, és tolmácsolta az istennők kívánságát, ösztönzéseképpen a következő ajánlattal állt elő:

καί κέν τοι ὀπάσαιμι Διὸς περικαλλὲς ἄθυρμα
κεῖνο τό οἱ ποίησε φίλη τροφὸς Ἀδρήστεια
ἄνθρω ἐν Ἰδαίῳ ἔτι νήπια κουρίζοντι,
σφαῖραν ἐυτρόγαλον [...]

(3, 132–135.)

... és akkor majd neked ajándékozom Zeusnak azt a csodaszép játékát, melyet a kedves nevelője, Adrasteia készített számára, midőn még az Ida hegyi barlangban töltötte ifjúkorát, azt a szépen csiszolt labdát...

Apollónios rendkívüli finomsággal hivatkozik Erós világot kezében tartó hatalmára. Véleményem szerint is a fentebb idézett labda szimbólum,⁴⁴ amely egyúttal *synekdoché* is. Ugyanis a labda *per definitionem* gömb alakú, amely ebben az esetben a Földgolyót, azaz az *oikumenét* szimbolizálja. Így képletesen Aphrodité át-nyújtja rakoncátlan gyermekének a világot, aki a szó átvitt és szoros értelmében is játékszerének tekinti azt, illetve azokat, akik benne élnek. Noha az eposz nem számol be arról, hogy az is-tennő megtartotta-e ígértét, az értelmezés szempontjából tel-jesen másodlagos, hiszen a *daimón* már magától az ígértől fel-lelkesülve pattan fel, és száguld az emberi σφαῖρα felé, hogy az addig az erkölcsileg feddhetetlen Médeiába pusztító szerelmet vessen (3, 275–298) A labda és a Földgolyó azonosításának alap-ját az a közismert tudománytörténeti adat nyújtja, miszerint a hellénizmus idején a polihisztor kyrénéi Eratosthenés, – aki Apollónios kortársa volt, és a források tanúsága szerint váltotta őt az alexandriai könyvtár élén, valamint feltehetőleg igen jól is-merhették egymás munkásságát – a Földet gömb alakúnak fel-tételezve

---

⁴⁴ HUNTER *op. cit.* 113.

kiszámította elhanyagolható pontatlansággal a bolygó kerületét.⁴⁵ Összességében Apollóniosz ábrázolásában árnyalja az euripidészi előképben fentebb vázolt feszülő ellentétet, hiszen a pajkos gyermek képzete egyszerre jelenik meg a *tyrannos* képével a harmadik könyvben, de mégsem feszül e két momentum oly élesen egymásnak. A negyedik könyvben megszólított *daimón* esetében egyik pedig az előbbi tényezőkre első pillantásra nem talál-ható szövegszerű utalás, de a harmadik könyvben ábrázolt Erós jellegében a működése nyomában járó hatás következtének tük-rében semmilyen különbséget nem mutat a negyedik ének *daimóná*hoz képest.⁴⁶ Viszont a figyelmes olvasó felfedezheti azt kettő és áttételesen értelmezendő szövegszerű kapcsolatot, amelyek összekapcsolják a két Erós–megjelenést, és alátámasztják, hogy bár a szerelem érzésének kettős vetülete van, az Erós emberi lélekre gyakorolt hatása alapvetően káros. Ezt a pár-huzamot az alábbi sorok nyújtják a harmadik énekből:

βῆ δὲ διὲκ μεγάλοιο Διὸς πάγκαρπον ἀλωήν,
 αὐτὰρ ἔπειτα πύλας ἐξήλυθεν Οὐλύμποιο
 αἰθερίας. ἔνθεν δὲ καταβᾶτις ἐστὶ κέλευθος
 οὐρανίη· δοιῶ δὲ πόλοι ἀνέχουσι κάρηνα
 οὐρέων ἡλιβάτων, κορυφαὶ χθονός, ἧγί τ' ἀερθεῖς
 ἡέλιος πρότησιν ἐρεῦθεται ἀκτίνεσσιν.
 νεῖοθι δ' ἄλλοτε γαῖα φερέσβιος ἄσπεά τ' ἀνδρῶν
 φαίνεταιο καὶ ποταμῶν ἱεροὶ ῥόοι, ἄλλοτε δ' αὐτε
 ἄκριες, ἀμφὶ δὲ πόντος, ἀν' αἰθέρα πολλὸν ἰόντι.
 (3, 158–166.)

⁴⁵ DUTKA, J., *Eratosthenes' measurement of the Earth reconsidered*, Arch. Hist. Exact Sci. 46 (1970) 55–66. és FRASER, P. M., *Eratosthenes of Cyrene*, Proceedings of the British Academy 56 (1970) 175–207.

⁴⁶ FANTUZZI (*op. cit.*) a negyedik könyv elején olvasható Seléné-monológ (4, 50–65) mágiával kapcsolatos kontextusának elemzésekor megjegyzi, hogy a harmadik énekben Médeia szerelme (ἔρωτες) még ártatlan ér-zelem, de a negyedik könyvben már bűnössé válik: l, 304. A fentebbi-ekből következően állításával nem értek egyet, hiszen a hősnő attitűd-jének megváltozásából a negyedik könyvben (tkp. a morális lecsúszásból) még nem következik az, hogy két különböző *daimón* működjön. Bár Médeia tettemek a két énekben meglévő ábrázolásában valóban törés van, de mindennek az oka maga az Erós. Ugyanaz a daimón kényszeríti tehát a hősnőt szerelmének megsegítésére, – azaz apjának az elárulására –, mint ami Absyrtos elvesztésére.

Keresztülment Zeusznek a nagy és bő termést hozó kertjén, aztán kilépett az Olympos égi kapuin. Onnan nyílik a lefelé vezető égi út: a két sarkpont tartja a magas hegyek ormait, s [majd] a Föld magaslatai [tűnnek fel], ahol a felkelő Nap első fény sugarával vöröslök. Lent a mélyben látszódik az életet adó föld, másfelől az emberek városai, a szent folyamok, másutt ismét hegycsúcsok, körben a tenger a levegőn át subanónak. [i. Erósnak]

Az idézett szakasz tragédiával való párhuzamairól korábban esett szó.⁴⁷ Miután anyja tolmácsolta a kérését, Erós elindul Zeusz kertjéből. A panorámában a felkelő nap ábrázolása igen szoros hasonlóságokat mutat a *daimón*nal. Az égre emelkedő Nap is hasonlóan vöröslök, ahogyan Erósnak, a huncut gyermeknek is az arcáról sugárzik annak édes pírja: γλυκερὸν δὲ οἱ ἀμφὶ παρειάς / χροῦις θάλλεν ἔρευθος; (3, 121–122) A színek plasztikus ábrázolása és alkalmazása metonimikus párhuzamot teremtenek a Nap és a *daimón* között. Ahogyan a Nap felkel a látóhatár fölé (ἀερθεῖς) és mindent beragyog, ugyanúgy emelkedik fenyegetően a vészhozó Erós az emberiség fölé ellenük harcba indulván (lásd ugyanazt a kitélt az elemzett szakaszban: ἀερθεῖς 4, 448) Az erósi ábrázolásba kódolt kettős képzetet (pajkos gyermek, ami megtestesíti a bájít és a gyönyört, illetve a zsarnok képe, ami pedig a szenvedést és a lelki nyomorúságot) kiemeli Apollonios tájbrázolása. Az isteni szféra elválasztása az emberitől (κάρηνα οὐρέων ἠλιβάτων) a két (vagy szó szerint: kettős) sarkpont (δοῖω δὲ πόλοι)⁴⁸ által kijelölt határvonallal történik. Ha elvonat-koztatunk a földrajzi leírás realizmusától, a két sarkpont kitételében nem maguk az objektumok a lényegesek, hanem a számszerűségük, azaz hogy kettő van belőlük. Ez – bár át-tételes – ismét metonimikus olvasatot kínál tekintettel arra, hogy a kettős természetű Eróssal szerepel ugyanabban a szöveg-környezetben. Ezért ha a Nap tulajdonságai vonatkoztathatóak így a *daimón*ra, akkor a világtengely két végpontja utalhat az Erós természetében rejlő kettősségre, amely összhangban van mind az euripidési tragikus világlátás fogalomrendszerének kettősségével (δισσοί

---

⁴⁷ Lásd a 33. jegyzetet.

⁴⁸ A sarkpontok említése és – a mai természettudományos ismereteink-nek megfelelő – használata is megerősíti azt a feltételezést, miszerint az apollóniosi *oikumené* gömb alakú, vö. a 45. jegyzettel.

λόγοι),⁴⁹ vö. midőn Erós eltalálja nyílvevesszőjével Médeiát, „édes gyöttelelem” lesz rajta urrá:⁵⁰ γλυκερῆ δὲ κατειβετο θυμὸν ἀνίη (3, 290). Ez párhuzamban áll az euripidési jellemzéssel is, vö. εἰσάγων γλυκεῖαν / ψυχᾷ χάριν (Hipp. 526–527) Egyrészt a megegyező tövű és szemantikai jelentésmezőbe eső melléknevek használata (ΓΛΥΚ-), másrészt a kitételekben rejlő *oxymoron* ki-emeli és aláhúzza a tragédia hatását a fentebbi szempontok alap-ján, valamint érzelem apollóniosi értelmezésében is tükröződik a *Hippolytos* tragédia dajkájának bölcs meglátása, l. ἡδίστον, ὃ παῖ, ταῦτὸν ἀλγεινὸν θ' ἄμα. (349.)

A harmadik könyvben még egy apró utalás található, amely előrevetíti a negyedik ének –a felszínen eltérő – Erós-*invo-catio*jának ábrázolását. Ez pedig a μάργος Ἔρωσ (3, 120)⁵¹ A jelző interpretálása kétféleképpen történhet. Az első szemantikai mezőbe eső jelentés a „bujja” és „élvhajás”. Ez a szempont valóban illeszkedik is az Erós–Ganymédés jelenetbe. De ha figyelembe vesszük az igét (μαργᾶν), amelyből e melléknév deriválódott, ak-kor egy felsőbb jelentéskategória által meghatározott interpretáció is lehetséges, azaz „magán kívüli lévő”, „örült”, „örjöngő”. A szóválasztás kettős értelmezhetőségének második szempontja ha-tározottan előreutal a negyedik énekben megszólított *daimón* jel-legére, különös tekintettel az általa kiváltott áldatlan lelki és er-kölcsi következményekre. Továbbá az előbbi szempont a fen-tebb már említett kettős természetét ismét kiemeli, valamint megjegyzendő, hogy a szóválasztás *lexikográfiai* szempontok alap-ján is euripidési

---

⁴⁹ Az eszmei háttéréről és a drámai *agón*okban való tudatos művészi-szónoki használatáról lásd például MICHELINI, A. N., *Euripides and the tragic tradition*, The University of Wisconsin Press Ltd., 1987, 141–144.

⁵⁰ Nem másodlagos szempont, hogy Apollónios rájátszik a lírikus hagyományra is, vö. Alkman *Fr.* 59a: Ἔρωσ με δηῦτε Κύπριδος φέκατι / γλυκὸς κατειβὼν καρδίαν ἰαίνει. Minden kétséget kizárólag Euripidés is ezt a helyet használja fel. Apollónios pedig a motívum megformálásánál mindkét szerző gondolatát beágyazza.

⁵¹ A kifejezés eredete szintén lírikus, vö. Alkman *Fr.* 58: Ἀφροδίτα μὲν οὐκ ἔστι, μάργος δ' Ἔρωσ οἷα <παῖς> παῖσδει, / ἄκρ' ἐπ' ἄνθη καθαίων, ἃ μὴ μοι θύγηις, τῷ κυπαιρίσκω. Azonban a tragikus (euripidési) mintát követve Apollónios továbbfűzi és továbbfejleszti a motívumot. A kiemelt elemet (elhárító felszólítást) az euripidési kardal alkalmazza, lásd 54. jegyzetet.

eredetre utal⁵² (lásd például Eur. *Phoen.* 1247: μαργῶντ' ἐπ' ἀλλήλοισιν ἰέναι δόρυ.). Az idézett sor tágabb kontextusában a hírnök tájékoztatja Iokastét, hogy fiai „[örült és] heves vágytól égnek, hogy egymásra dárdát vessenek.” Ez a momentum szintén kapcsolatot teremt az Erős-ábrázolás rétegei között a harmadik és a negyedik könyvben, lásd a κορύσσειο kitélt. (4, 448)

Nem lehet figyelmen kívül hagyni a tragikus hatás szem-pontjából azt a környezetet, ahol Apollóniosnál találkozunk elő-ször Eróssal, Aphrodité ugyanis az olymposiak égövében Zeusz viruló kertjében bukkan rá fiára: εὔρε δὲ τόνγ' ἀπάνευθε, Διὸς θαλερῆν ἐν ἄλωϊ (3, 114) Euripidés tömören Διὸς παῖς-ként hivatkozik rá. (*Hipp.* 532) A tragikus költő feltehetőleg arra a ha-gyományra utal, ami úgy tartja számon, hogy Erős Zeusz fia volt.⁵³ Apollónios erre az adatra nem hivatkozik, hanem úgy utal Euripidés tömör megjegyzésére, hogy leírja azt az égi kertet, ahol a *daimón* tartózkodik. Zeusz szerepeltetése ebben az esetben úgy történik, hogy a költő megemlíti, ez a kellemes környezet az övé. A kert ábrázolása lehetővé teszi azoknak az elemeknek a fel-vonultatását, amelyek összhangba hozzák a harmadik és a negyedik könyv Erős-ábrázolásának közös jellegét: Ganymédés szerepeltetése megerősíti az olvasót abban, hogy a szerelem ereje még magát Zeuszt sem kerülheti el.⁵⁴ Apollónios a Zeusz–Gany-médés történet *hypertextusával* utal a *daimón* már többször említett mindenható zsarnok jellegére: hiszen nemcsak hogy az istenek sem térhetnek ki előle, hanem mind az eredeti mítosz, mind az apollóniosi betét (Zeusz kertje) leírásának homoerotikus felütése van, ami véleményem szerint arra utal, hogy a szenvedély nem válogat: nincs tekintettel sem a nemre, korra, társadalmi stá-tuszra.⁵⁵

---

⁵² A szóhasználat elsősorban a tragikus triász munkáiban jellemző: például: Aisch. *Supp.* 758, *Prom.* 884, *Sept.* 380, 475.; Soph. *Fr.* 842; Eur. *Hipp.* 1230, *Hec.* 1128, *Herc.* 1005, *Troad.* 992sq. Szinte kivétel nélkül háborúval, gyilkossággal kapcsolatos kontextusban jelenik meg, ahol a kifejezés utal a felfokozott lelki állapotra és a felindultságra.

⁵³ GRAVES, R., *Görög mítoszok*, fordította SZÍJGYÁRTÓ László, Budapest, 2001, 53–54.

⁵⁴ HUNTER *op. cit.* 109.

⁵⁵ Apollóniosnál e gondolat *implicit* módon jelenik meg, azonban a tragikus világlátásban ez világosan kimondásra kerül, lásd például Soph. *Ant.* 787–790:

A harmadik meghatározó elem az elhárító fohász, melyben a költők hangot adnak annak a kérésüknek, miszerint ne törjön rájuk a mindent elsöprő érzelem, amely bűnös dolgok el-követésére ösztönöz. Az Apollóniosnál olvasható rövid fohász (δυσμενέων ἐπὶ παισὶ κορῦσσοε) előképét szintén Euripidésnél ta-láljuk.⁵⁶ A motívum öröklődésének útja ismételten a líra, utána a tragédia, majd Apollónios révén immáron a hősi epikában is megjelenik.

A negyedik szerkezeti elem szerepe pedig az előbbieket magyarázó példázat, *paradeigma*. Ennek kettős szerepe van. Egy-részt a vizsgált egységeken belül nyomatékot ad a *daimón* jellem-zésének igazolására, és aláhúzza kérés jogosságát a példázatban szereplő személyiségnek a befogadó közönség által ismert sorsára való hivatkozással. Másrészt pedig a narratíva szempontjából visszakapcsol a cselekmény további tárgyalásához. Az Anti-gonéból idézett kardal további szakasza, valamint a kar és Antigoné párbeszéde adj (Soph. *Ant.* 801–805, 806–875): a zo-kogó Antigoné, miközben vesztőhelyére hurcolják, arról panaszkodik, hogy nászának beteljesülése helyett az Acherón jegyese lesz. (815.) Továbbá a lány kárhóztatja anyjának vérfertőző nász-ágyát, ahol megfogant, és eredendően ennek a bűnös von-zalomnak köszönheti nyomorúságos életét és vesztét (863–868). Szavai lesújtó üzenetet hordoznak: a szerelem és a pusztulás egymást felváltva vagy együtt járnak. A *Hippolytos* idézett kardalában Erós működésének illusztrálására felemlített mítosz Zeusz és Seléné története (524–534): miután csodálatos módon teherbe esett a leány Zeustól, Héra felöltvén egy szolgáló alakját rábeszélte a leányt, hogy könyörögje ki szeretőjétől, hogy mutat-kozzon meg valódi alakjában. Az isten villám formájában jelent meg, így agyonsújtotta a lányt. A szerelmes lány kívánsága tehát az életébe került.⁵⁷ Ennek a példázatnak is az a tanúsága, hogy a szerelem halálos következményekkel járhat. Apollónios Rho-diosnál a *paradeigmát* az elemzett szakaszban a Πῶς γὰρ δὴ μετιόντα κακῶ ἐδάμασσαν ὀλέθρων / Ἄψυρτον; hatásos *interrogatio* hordozza (4, 450–451), és előlegezi meg a szerelmében csalódó Médeiának alattomos tervét testvére elpusztítására. Noha a kol-chisi varázslónő közvetlenül nem válik a szerelem áldozatává, de közvetve igen: hogy életét mentse –

καὶ σ' οὐτ' ἀθανάτων / φύξιμος οὐδεὶς οὐθ' ἡμερίων ἐπ' ἀνθρώ- πων, ὁ δ' ἔχων μέμηθεν.

⁵⁶ Eur. *Hipp.* 528–529: μή μοι ποτε σὺν κακῶι φανείης...

⁵⁷ KERÉNYI K., *Görög mitológia*, Budapest, 1977, 168.

amit Iasónnal való násza biz-tosíthat számára – hajlandó még saját testvérét is halálba ta-szítani, ennél fogva áttételesen szenvedélyének következménye ugyancsak a halál és a pusztulás. A hősnő erkölcsi bukása e pil-lanattól kezdve visszafordíthatatlan.⁵⁸

Az idézett szakasz egységei a tragédiában meglévő, fentebb vázolt sémához pontosan illeszthetők.

2.2. A KOMPOZÍCIÓ KARDALSZERŰ MINTAKÖVETÉSE: MEGEGYEZŐ MOTÍVUMOK

1. Harci és háborús metaforák
2. A *daimón* kinézise
3. Beláthatatlan erő
4. Következmények: pusztulás vagy erkölcsi bukás

Nemcsak az egység szerkesztése, hanem a hangulata is árulkodik a tragikus előképek jelenlétéről, melyet a motívumok hasonlóságában és átvételében lehet megragadni. Erős ter-mészetét mind a tragikus szerzők, mind Apollónios harci, há-borús metaforákkal és motívumokkal jellemzik. Sophoklésnél az alábbi kifejezés tesz tanúbizonyságot erről: ἀνίκατε μάχην (*Ant.* 781), aki ellenében hiába próbál küzdeni az ember, nem tud győzni. Euripidés határozottabban utal a háborúra fegyverekhez köthető metaforikus elemekkel: például a *Hippolytos*ból υπέρτερον βέλος (530) és a ἐπιστρατεύσημι kitétel (527), a *Médeiá*ból χρυσεών τόξων ἀφείης [...] ἄφικτον οἰστόν (633sqq). Apollónios Rhodiosnál az ezekkel egyenlő értékű ki-fejezések a κορύσσειο, „*fegyverkezés*”, „*sisakot ölt*”, és az ἔμβαλες, azaz „*rálőttél*”. A költő egyúttal visszautal a fentebb már érintett erósi nyíllövésére (4, 448), mellyel Médeiára szerelmet bocsátott (3, 284-287)

---

⁵⁸ Apollónios e betéttel meg is válaszolja a negyedik könyv *prooimion*jában feltett kérdést: ἡ ἐ τὸν ἄτης πῆμα δυσμέρου ἢ μιν ἐνίσπω / φύζαν ἀεικελίην ἢ κάλλιπεν ἔθνεα Κόλχων. (4–5) Médeia tettét a vész-hozó örület csapása fényében értékeli. Az ἄτης jegye egyúttal *kataforikus* értelmű metafora is: kétségtelenül azonosítható a betétben megszólított Eróssal és működésének következményeivel.

A második motívum az előzővel rokon: a *daimón* gyors és kiszámíthatatlan mozgásáról ad számot. Apollóniosnál az *ἀερθείς* passzív participium, mely szintaktikailag az Eróshoz kapcsolódó *part. coniunctum* a *κορύσσειο* mellett szintén katonai je-lentésmezőbe tartozó kitételnek is felfogható, azaz: „*rohamra vagy csatába indulván*”. A cselekvés mozzanata gyors és hirtelen le-folyású. Ez kétségkívül az euripidési *ὕπερ μὲν ἄγαν ἔλθόντες* (*Med.* 627) megjelenésben gyökerezhet.

A harmadik az előző mozzanat mennyiségére és kiter-jedésére vonatkozik. Ha a *daimón* áldozatára tör, annak számára végtelen és beláthatatlan erőnek tűnik. A párhuzamok: a *Hippolytos*-ból az *ἄρρυθμος*, „mértéktelen”, „túlásagos” (529), az *Argonautiká*-ban a pedig a tőle származó gyötrelmekre vonatkozó jelző: *ἄπειρονα*. (4, 447)

A negyedik motívum összegzi az előző három pontot. Ha a *daimón* kellőképpen fel van fegyverkezve, és gyors mozgással, nagy erővel tör előre, a nyomában csak erkölcsi bukás és pusztulás tapasztalható. Ennek kézzelfogható euripidési pár-huzamai: *πέρθοντα* [ti. Ἔρωτα] *καὶ διὰ πάσας ἰέντα συμφορᾶς* (*Hipp.* 543) és *οὐκ εὐδοξίαν / οὐδ' ἄρετὰν παρέδωκαν ἀνδράσιν* (*Med.* 628vv), illetve Apollóniosnál az idézett szakasz második és harmadik sora: *ἐκ σέθεν οὐλόμεναί τ' ἔριδες στοναχαί τε γοοί τε, / ἄλγέα τ' ἄλλ' ἐπὶ τοῖσιν ἀπειρονα τετρήχασιν*. (4, 446-447)

2.3. A BETÉT (4, 449-451.) ÜZENETE:

A SZERELEM TRAGIKUS ÁTALAKULÁSA

A fentebbi sorok megszerkesztésében a figyelmesebb olvasó felfedezhet egy mintát, amely Euripidés *Médeió*-jának narra-tívájából levezethető motívumrendszere épül. Ennek rövid fog-lalatát az alábbiakban lehet összefoglalni:

1. A *daimón* beavatkozása: az elme zavarodottsága
2. A szerelem átalakulása:
  - a) szerelemből gyűlölet

- b) a gyűlöletből fakadó rémtettek
3. A teljes lelki meghasonlottság külső megnyilvánulásai

Mindez szorosban utal a *daimón* tevékenységéből következő, az emberi élet megtörtségére, meghasonlottságára utaló jegyekre. A drámában ezt Médeia és Iasón *agónija* (*Med.* 446–596) mutatja be a leghitelesebben, amely megelőzi a sértett asszony kegyetlen bosszúját. Elsőként feltámad az elme zavara a *daimón* beavatkozása révén. Euripidésnél Iasón szavai utalnak erre,⁵⁹ Apollóniosnál az *ἐκ σέθεν* kitétel vonatkozik ennek eredetére.

A második szakasz már a következményekről számol be. Mindkét műben az elme zavart működésének köszönhetően súlyos bűnököt követ el Médeia. Az *Argonautikában* elárulja hazáját szerelméért, a dráma pedig utal arra, hogy halálos bűbájjal működik közre a Peliasfiak halálában.⁶⁰ A heroína segítség-nyújtásának ellenére Iasón mindkét mű cselekményében ezen a ponton készül szerelme elárulására. Az *Argonautikában* vissza akarja szolgáltatni a hősöket roppant sereggel üldöző Absyrtosnak, a tragédiában pedig új házassága miatt bocsátja el.

Ezt követően a vonzalom és a szerelem (*ἔρως*) viszályá és civódásá (*ἔρις*-szé) alakul át. Hasonlóan Euripidés fel-dolgozásához az *Argonautikában* is ezzel a váltással jellemzi a költő a Médeia-szerelmet. A két végállapot megnevezésében, noha nyelvtörténetileg és a morfológiában nincs összefüggés kö-zöttük,⁶¹ közös a felszíni szerkezet hangalakjai szerint az *EP-* tő, de gondolati síkon a *suffixum* *-ως*-ról *-ις*-re való cseréje súlyos ü-zenet hordozó *paronomasia*. Apollónios gyakran él ezzel a költői eszközzel.⁶² Úgy tűnik, Apollónios ítélete szerint Erős

---

⁵⁹ Eur. *Med.* 529–531: ἄλλ' ἐπίφθορος / λόγος διελθεῖν ὡς Ἔρωσ σ' ἠνάγκασεν. / τόξοις ἀφύκτοις τοῦμόν ἐκσῶσαι δέμας.

⁶⁰ Eur. *Med.* 483–487: αὐτὴ δὲ πατέρα καὶ δόμους προδοῦσ' ἐμοῦσ / τὴν Πηλιῶτιν εἰς Ἴωλκὸν ἰκόμην / σὺν σοί, πρόθυμος μᾶλλον ἢ σοφωτέρα / Πελαίαν τ' ἀπέκτειν', ὡσπερ ἄλγιστον θανεῖν, / παίδων ὑπ' αὐτοῦ, πάντα τ' ἐξεῖλον δόμον.

⁶¹ FRISK, H., *Griechisches etymologisches Wörterbuch*, Band I., Heidelberg, 1973, 547; 559–560.

⁶² Az eposzban számos esetben hangsúlyos szerepet tölt be az etymologia, lásd például Idmón nevének az eredete (2, 821–822), illetve különösen a *genealogiá* és az *aitiologiá* betétekben. A hellénisztikus költészetben igen közkedvelt költői fogás volt a szóelemekkel való játék (*paronomasia*), Apollónios is előszeretettel alkalmazza. Noha a kérdéskör feldolgozására született összefoglaló munkáról

működése következtében az emberek között szoros kapcsolatoknak kellene kialakulnia, de ezzel szemben széthúzás és veszekedés tölti ki a *daimón* által megszabt életét. A szakasz második ismértve is erről ad számot. Apollóniosnál az ἔριδες jelzője az οὐλόμεναί, vagyis a megváltozott érzelmek pusztító következményekkel jár. Az *Argo-nautika* cselekményében ez a testvérgyilkosságban való közreműködés hajlandóságát, a tragédiában pedig a hősnő saját gyermekei meggyilkolásának a kitervelését jelenti. (*Med.* 752–769)

Ezt követi harmadik szakasz, amely a teljesen megbomlott és meghasonlott jellem külső megnyilvánulásait foglalja magában. Ezzel kapcsolatban Euripidésnél számos világos leírás olvasható, Apollóniosnál pedig a *στοναχαί τε γόοι τε*, illetve az ἄλγεά τ' ἄλλ' kitétel számol be. E tömören megfogalmazott sorban ismét figyelemre méltó a kifejezések elrendezése, melynek központi momentuma a szenvedés leírása. Hatásos *klímax* világítja ezt meg: sóhajtás, sírás, majd a panasz, melyekkel a fájdalom jellemezhető.

2.4. A BETÉT (4, 449–451.) ÜZENETE: DAIMÓNOK

Az elrendezés kulcsa a már többször említett *daimónok* működésében keresendő. Apollónios ebben a momentumban is az euripidészi világlátásra játszik rá. Az *Argonautika* teológiájában is az isteni világ a *daimónok*on keresztül érintkezik az emberi szférával. Ennek a részletes elemzése meghaladná jelen tanulmány kereteit, a kérdéskör tárgyalása önálló cikk tárgya lehet. Az emberi nézőpontból a *daimónok* testesítik meg azokat az érzelmeket, amelyek a józanságból, kiegyensúlyozott lelkiállapotból kimozdítják a szereplőket, vö. ἐπιφροσύνη (3, 662) szemben az ἔρωτες-szel. Ez a tragédiában, de különösen Euripidésnél számtalanszor tetten érhető. Az euripidészi világlátásban a fogalomrendszer fe-szültséget teremtő kettőssége (δισσοὶ λόγοι) Apollónios Erős *daimón*jában is megtalálható. Korábban utaltunk rá,

---

nincs tudomásom, azonban a szakirodalom számos helyen tesz említést ezen költői alakzat meglétéről Apollóniosnál: FRÄNKEL: *op. cit.* 91; HUNTER, R. L., *The Argonautica of Apollonius. Literary studies*, Cambridge University Press, 1993, 68, 73, 82, 93, 99.

hogy az apollónios világban a szerelem kétoldalú: egyszerre édes és gyötrelmes.

Azonban az idézett szakaszban nemcsak egyetlen *daimón* működése érhető tetten. A vérbűnre utaló οὐλόμεναι τ' ἔριδες következtében beálló lelki meghasonlást a bűn lelkiismereti ter-hével érkező *daimón*, az Erinys okozza. Szemantikailag rokon je-lentésmezőbe esnek az EPI(Δ)-, és a *daimón* elnevezésében sze-replő EPI(N)- tövek.⁶³ Apollónios ezzel utal a gyilkosság után fellépő zavartságra, melyet a mindent leigázó érzelem, a szűrés tekintetű *daimón* okoz,⁶⁴ amitől a hős és a hősnő Ausoniában Kírké tisztító áldozata révén szabadulhat meg. Minthogy a homérosi eposzok igen szűkszavúan számolnak be az Erinys működéséről,⁶⁵ amelyet a tragédiák igen részletesen feltárnak, a *daimón* apollónios megjelenítése elsősorban tragikus gyökerekre vezethető vissza. Mindenekelőtt abban a vonatkozásban is, hogy a két *daimón* (Erós és Erinys) működése szövegszerűen is össze-kapcsolható az ἄτη jegyében. Apollóniosnál Eróshoz a követ-kezőképpen köthető: στυγερὴν φρεσὶν [...] ἄτην (4, 449) Az Erinys felemlítése az *Argonautiká*ban ugyanezen jelzővel történik: ἄρας τε στυγεράς καὶ Ἐρινύας (3, 712) E momentumnak szintén kimutathatók tragikus gyökerei, lásd például Aisch. *Coe.* 402-404: βοᾷ γὰρ λοιγὸς Ἐρινὺν /παρὰ τῶν πρότερον φθιμένων ἄτην / ἐτέραν ἐπάγουσαν ἐπ' ἄτη. Mind az Erós, mind az Erinys velejárója az örület, ami további meggondolatlan tettekre sarkall. Az apollónios Erós és Erinys ábrázolást összekapcsolja az a szem-pont, hogy az utóbbi is rendelkezik azzal a mindent leigázó ha-talom motívumával, amely összhangban van az Erós tyrannosi jellegével: ὄξυ δὲ πανδαμάτωρ λοξῶ ἴδεν οἶον ἔρεξαν / ὄμματι νηλειεῖς ὀλοφώιον ἔργον Ἐρινύς. (4, 475–476)

A fentebb említett *klímax* szintén az Erinys jelenlétével magyarázható, melynek euripidés mintája az alábbiakban fog-lalható össze:⁶⁶

1. Gyilkosság: A lélek nyugalma megszűnik a vérbűn terhe alatt roskadozó lelkiismeret működése révén, melynek transz-cendens

---

⁶³ FRISK *op. cit.* 559–560.

⁶⁴ Ap. Rh. 4, 475–476: ὄξυ δὲ πανδαμάτωρ λοξῶ ἴδεν οἶον ἔρεξαν / ὄμματι νηλειεῖς ὀλοφώιον ἔργον Ἐρινύς.

⁶⁵ Hom. *Il.* 9, 454, 569, 571; 21, 412. és *Od.* 15, 234, 17, 475.

⁶⁶ Vö. TIHANYI B., *Az istenek megjelenése Euripidés drámáiban*, Budapest, 1941, 42–48.

párhuzama, hogy az Erinys felkerekedik a Hádésből, lásd Eur. Or. 401: ὡς ταχὺ μετήλθόν σ' αἶμα μητέρος θεαί.

2. Láthatatlan működés (παρουσία): A *daimón* jelenléte fokozza a lélek zavarodottságát, az általa üldözött bűnös érzelkei teljesen összezavarodnak, lásd Eur. Or. 253–254: οἶμοι, κασίγητ', ὄμμα σὸνταράσσειται, ταχὺς δὲ μετέθου λύσσαν, ἄρτι σωφρονῶν.

3. Állandó büntudat gyötri az egyént, az elmében állan-dósul az üldözöttség képzete, lásd Eur. Or. 257: αὐταὶ γὰρ αὐταὶ πλησίον θρώισκουσ' ἔμοῦ.

4. Szomatikus tényezők kísérik a lélek *daimón* általi gyöt-rődését. Ennélfogva a szenvedés megjelenik remegés, sóhajtás, majd végül nyöszörgés és sírás formájában: Eur. IT. 282–283: ἔστη κάρα τε διετίναξ' ἄνω κάτω / κάνεστέναξεν ὠλένας τρέμων ἄκρας.

Közös pontként említhető meg, hogy a *daimónok* működése mind az apollóniosi, mind az euripidési világban gyalázatba taszítják az emberi életet, és megnyomorítják a lelket sze-rencsétlenséget hozván (lásd például: Eur. Hek. 721; IT. 817–821). Összességében a két világlátás közötti összefüggések alá-húzzák az apollóniosi Erős tragikus ihletettségét.

A fentebb bemutatott összefüggések rávilágítanak arra, hogy milyen szerep tulajdonítható a narratívában e kétségkívül a tragédiától ihletett helynek. Ebben az esetben egyfelől szélesíti a narrátor költői eszköztárát a nagyobb hatásgyakorlás érdekében, másfelől kiszakítva az olvasót a száraz történetmesélés egy-hangúságából felhívja a figyelmet a fentebb vázolt – ugyan természetes –, de felfokozott érzelmek jellembeli torzító hatásá-ra, melyből az eposzban tragikus hősnőként ábrázolt Médeia to-vábbi balsorsa következik. A hangsúly tehát nem a történeten, hanem a jellemen és a jellemábrázoláson van.

3. ÖSSZEGZÉS

Jelen rövid tanulmányban azt igyekeztem bizonyítani, hogy az Apollónios Rhodios által ábrázolt Erős a klasszikus athéni tra-gédia világából, de különösen az euripidési világlátásból táp-lálkozik.

Az elemzett rövid, de annál sokatmondóbb szakasz újabb lehetséges előképeket bevonó elemzésével a hellénisztikus nagyeposz, az *Argonautika* mélyebb értelmezéséhez kívántam új szemponttal

hozzájárulni. Azon túl, hogy úgy tűnik, Apollónios tudatosan cáfolt rá Aristotelés megjegyzésére, hiszen a hagyományos *epopoia* is hordozhatja azt az többlettértéket, amelyet a filozófus a tragédia kapcsán az előbbivel szemben méltat. Mind-ennek fényében újabb kutatások lehetősége kínálkozik a hel-lénisztikus hősi eposz és a tragédia közötti párbeszéd feltárására, amely egyrészt hathatósabban árnyalhatja ismereteinket Apolló-nios költészetelméletéről, másrészt betekintést enged abba a sok-rétű és összetett világba, amely az Argonautika soraiba lett beleszóve.

JÁRMI VIKTÓRIA

A *GENS FABLA* EMLÉKEZETE: SZÖVEG ÉS HAGYOMÁNY

Különös helyet foglalnak el a hagyományban a római nemzet-ségek azon történetei, amelyek a köztársaság legkorábbi időszakáig nyúlnak vissza. A legnagyobb múltú és tekintélyű nemzetségek fennmaradása, amelyek származásukat a királyság, vagy a kora köztársaság időszakáig vezették vissza össze-kapcsolódik magának Rómának a fennmaradásával. Egy-egy nagyobb nemzetség kihalása, vagyis politikai és katonai pozícióinak elvesztése azzal a veszéllyel járt, hogy maga Róma veszíti el hatalmát, hatalmának egy részét és végső soron elindul a pusztulás felé vezető úton.¹ Emellett a római nemzetségekhez, vagy egy-egy kiemelkedő tagjukhoz, csoportjaikhoz bizonyos jellemző tulajdonságok társíthatók (*virtutes domesticae*). Ezek a tulajdonságok olyan példázatokhoz kapcsolódnak, amelyek olyan, az ősök (*maiores*) által véghezvitt normaadó cselekedeteknek állítanak emléket, amelyekről az utókor ítélete szerint tudni érdemes és kell, éppen azért, mert Róma fennmaradása szempontjából létfontosságúak. Ennius szavai kifejezően utalnak a tetteikkel példát adó ősök és az általuk meghonosított követendő szabályrendszer, valamint a római állam között fennálló kapcsolatra: *moribus antiquis res stat romana virisque*.²

A római közélet vezető pozícióira igényt tartó nemzetségek emlékezete olyan történeteket ölel fel, amelyek példaadó módon bizonyítják az ősök egy-egy kiemelkedően erényes cselekedetét (*exempla virtutis*).³ Az *exempla virtutis* amellett, hogy mindenkoron Róma érdekét

---

¹ HEGYI W. GY., *Ősök, maszkok, utódok, A pompa funebris Rómában, Ókor 3-4* (2009), 75.

² SKUTSCH, O.: *The Annals of Q. Ennius*, Oxford, 1985, 84. A sort Cicero idézi: Cicero, *De re publica*, 5, 1, 1. A *mos* és az Ennius-szöveghely értelmezéséhez lásd bővebben: HEGYI W. GY.: *Mos és res publica: római történetírás és politikai gondolkodás*, Doktori értekezés, 2004, 95-110.

³ LITCHFIELD, H. W., *National Exempla Virtutis in Roman Literature*, HSCPh 25 (1914) 1-71. Miles, G., *Maiores, conditores, and Livy's Perspective on the Past*, TAPhA 118 (1988) 186-193.

és fennmaradását szolgálják, az adott nemzetség tagjaira annál inkább érvényesek, mivel általuk hatalmi pozícióik nem csupán igazolhatóak, de a jövőben is igényelhetők. Tanulmányomban a *gens Fabia* nagy múltú arisztokrata nemzetiségéhez kapcsolódó emlékezetet vizsgálom Livius és Ovidius szövegein keresztül.

I. A CREMERAI CSATA

A *gens Fabia* a köztársaság kialakulásának korai időszakában kiemelkedő szerepet játszott. Kr. e. 485 és 479 között minden évben Fabius volt ez egyik consul.⁴ Ebben az időszakban Rómát állandó külső és belső háborúk gyötörték. Több fronton harcolt a szomszédos népek, a volscusok, az aequusok, a szabinok és az etruszok ellen, valamint állandó belső problémát okozott a patrícius–plebejus küzdelem. A Fabiusok mind a külső, mind a belső háborúkban kiemelkedő érdemeket szereztek, sikeresen harcoltak a csatamezőn és lépéseket tettek a patrícius–plebejus ellentét föloldása felé, vagyis elősegítői voltak a patríciusok és a plebejusok közötti megegyezés (*concordia*) előmozdításának.⁵

Kr. e. 479-ben a *gens* ebben a helyzetben ajánlotta fel segítségét Veii ellen, akik állandó portyázásaikkal zaklatták Róma határait. A felajánlást az egész *gens* nevében tették, ezután a nemzetség egyes források szerint háromszáz, más források szerint három-százhat tagja kivonult a Városból, sikeres harcokat folytatott Veii ellen, majd Kr. e. 477-ben,

---

⁴ Livius II, 42–51. 3.

⁵ Borzsák István szerint a cremerai csata története a Kr. e. 3. században alkotó annalista Fabius Pictorra megy vissza. BORZSÁK, I., *Fabius Pictor redivivus*, AntTan 33 (1987–88), 138–139. Ezzel ellentétes nézetet képvisel SMITH, aki elképzelhetőnek tartja, hogy a Kr. e. 5. században a Fabius–nemzetség alkalmas volt egy ilyen vállalkozás véghezvitelére, ezt bizonyítja a nemzetség figyelemre méltó consul–sorozata is. SMITH, C. J., *The Roman Clan: The gens from Ancient Ideology to Modern Anthropology*, Cambridge, 2006, 290–295. Fabius Pictor korai történelemformáló szerepével részletesen foglalkozik Alföldi András. ALFÖLDI A., *A korai Róma*, Máriabesenyő–Gödöllő, 2009, 85–115.

miután az ellenség csapdába csalta és bekerítette őket, mindannyian odavesztek a Cremera-folyónál lezajlott ütközetben.⁶

Ovidiusi leírása, amely a *Fasti* II. könyvében olvasható, több ponton, szinte szó szerint megegyezik a liviusi beszámolóval.⁷ Mindkét szöveg háromszázhat, ugyanabból a nemzetségből származó Fabiusról tesz említést, akik közül mindegyik alkalmas lenne arra, hogy vezesse a hadsereget, a sereg pedig mindkét esetben a *Porta Carmentalis* jobb kapuján át vonult ki a városból és ezt mindkét szerző baljóslatú előjelnek tekinti.⁸ Ezenfelül mind-két esetben jelen van a történetben a

---

⁶ Diodóros szerint a csata Róma és Veii között zajlott, és a csatában elesett rómaiak között harcolt az ugyanazt a nevet viselő háromszáz Fabius is, de a szerző abban a tekintetben bizonytalan, hogy mindannyian odavesztek-e a harcban. Diod. Sic. 9, 53, 6. Dionysius Halicarnassos beszámolójában a Veii ellen háborút felajánló sereg négyezer emberből állt, háromszázhat Fabiusból valamint kliensekből és társakból. Dion Hal. *Ant. Rom.* IX. 15, 2. A csatáról részletesebben az ókori források felsorolásával: OGIUVIE, R. M., *A Commentary on Livy: Books 1–5.*, Oxford, 1965, 359–361.

⁷ HARRIES, B., *Ovid and the Fabii: Fasti 2. 193–474.*, *CQ* 41 (1991) 153–156. MURGATROYD, P., *Mythical and Legendary Narrative in Ovid's Fasti.* Leiden, 2005, 181–185. Mindkét szerző részletesen elemzi az ovidiusi és a liviusi beszámoló közti különbségeket is és hoz párhuzamos szöveg-helyeket a Vergilius *Aeneid*-éből. Eleni Merli mélyreható elemzése apró-lékosan kiterjed az ovidiusi leírás és a homéroszi eposzok párhuzamba állítására is. MERLI, E., *Arma canant alii, Materiali epici e narrazione elegiaca nei Fasto di Ovidio*, Firenze, 2000, 201–264.

⁸ Ovid. *Fasti*, 2, 195–200. „Erre a napra esik háromszázhat Fabiusnak (*tercentum...ter ... duó*) / hősi halála amott, Veii harcmezéjén. / Egy ház (*una domus*) vette magára a Város egész hadi terhét / s fegyveresen kivonult szent fogadalma szerint. / Egy táborból szállt ki a hős faj harci tusára; / és katonái közül bárki lehetne vezér (*miles generosus ... dux quilibet aptus erat*). / Carmentis kapuján jobbról visz a legrövidebb út: (*Carmentis portae dextro est via proxima iano*) / ember, alatta ne járj, bárki vagy! Átkos az út (*omen habet*)!” Fordította GAÁL László, *Liv.* 2, 49, 4. „Soha kisebb számú, de fényesebb hírű és inkább megszodált hadsereg nem vonult még a Városon keresztül; háromszázhat katona (*sex et trecenti*) – valamennyi patricius, valamennyi egy nemzetségből való (*unius gentis vires*), akik közül egyiket sem tartanád méltatlannak vezéri tisztre (*quorum neminem ducem sperneres, egregius quibuslibet temporibus*), s akik bármikor nagyszerű senatust alkotnának – vonult föl, egyetlen család erejével (*unius familiae viribus*) végpusztulást ígérve a veii népnek.” Fordította MURAKÖZY Gyula, 2. 49, 9. „Végzetes az út, melyen a Porta Carmentalis jobb íve alatt kikanyarodva (*infelici via, dextro Iano portae Carmentalis*) a Cremera folyóhoz

túlélés motívuma, a nemzet-ség csupán azért nem halt ki, mivel életben maradt egyetlen, a harcra még éretlen korú fiú, és ennek köszönhetően fennmarad-hatott a Fabiusok neve is:

*nam puer impubes et adhuc non utilis armis
unus de Fabia gente relictus erat;
scilicet ut posses olim tu, Maxime, nasci,
cui res cunctando restituenda foret.*⁹

II. A FABIUSOK MEGGONDOLATLANSÁGA

Feltűnő módon megegyezik a két leírás abban is, ahogy a cremerai vereség okát tárgyalják. Ovidus három epikus hasonlattal érzékelteti azt a folyamatot, hogy a Fabiusok, akik a csatározások kezdetén oroszlánként harcoltak az ellenséggel (*non aliter quam cum Libyca de gente leones / invadunt sparsos lata per arva greges*), miként bízzák el magukat a kezdeti sikereiktől.¹⁰ Ezt az *audaciat*, az elbizakodottságból fakadó vakmerőséget veszi észre és használja ki az ellenség arra, hogy csapdát állítson nekik. Így a Fabiusok megáradt és medréből kilépő folyóként rohannak rá a látszólag prédául hagyott szerteszét legelésző csordára, és ennek a sodró vakmerőségnek elkerülhetetlen következménye a vereség.¹¹ A Fabiusokhoz és különösen a cremerai csata *exemplumá*-hoz a már említett nemzetségekhez vonható tulajdonságok közül

---

érkeznek, ahol a helyet alkalmasnak találják, hogy ott táborot üssenek.” Fordította MURAKÖZY Gyula.

⁹ Ovid. *Fasti*, 2, 239–242. „Mert Fabius–nemből volt egy gyermek, ki csatába / menni kicsiny volt még (*unum prope puberem aetate*), s egymaga élve maradt: / hogy te születhessél minékünk, ó, Maximus, egykor - / bölcs habozásoddal visszaszerezni hazánk. Fordította GAÁL László. Liviust a magyar fordításban a tanulmány későbbi részében idézem.

¹⁰ HARRIES *op. cit.* 156–157. Ovid. *Fasti*, 2, 209–211. „Mint amikor Libyában a pusztán nőtt vad oroszlán / meglepi ott a gulyát, mely szanaszerte legel, / szétfut az ellenség.” Fordította GAÁL László.

¹¹ Ovid. *Fasti*, 2, 219–222. *ecce velut torrens undis pluvialibus auctus / aut nive, quae Zephyro victa tepente fluit, / per sata perque vias fertur nec, ut ante solebat, / riparum clausas margine finit aquas.* „Mint amikor Zephyrus jöttére a tél hava olvad, / s megnövekedve, vadul zúg le a bérci patak / búzavetéseken, utakon át, s nem bírnak a partok / gátat vetni a víz bösz rohanása elé.” Fordította GAÁL László.

hagyományosan a *fortitudo*, tehát a bátorság kapcsolódik.¹² A Fabiusok bátrak, és mintegy vadkanként küzdenek a legvégsőig (*sicut aper longe silvis latratibus actus / fulmineo celeres dissipat ore canes, / mox tamen ipse perit*), de bátorságuk vakmerőségbe csap át és ez sodorja őket a pusztulás felé.¹³ A vakmerőség és sodró gyorsaság mellett a történet ezen eleméhez tehát egy harmadik jellemző is vonható, a meggondolatlanság, a tervezés és az előrelátás hiánya. Livius ezt a meggondolatlanyságot az *improvidi* jelzővel érzékelteti, ezzel azt sugallva, hogy a Fabiusok tragédiája – részben leg-alábbis – abból fakad, hogy nem voltak előre látóak, nem látták meg azt, hogy az ellenség törbe akarja csalni őket.¹⁴

A felsorolt motívumok és jellemzők fedezhetőek fel egy másik, Liviusnál olvasható történetben. Kr. e 354-ben az etruszok elleni harcok során Gaius Fabius Ambustus meggondolatlanul (*incaute*) és tanácskozás nélkül (*inconsulte*) harcolt, ami háromszázhet római katona pusztulásához és az egész római népet ért gyalázathoz (*ignominia*) vezetett:

„C. Plautius legyőzte és igába hajtotta a hernicusokat, ám tisztára, Fabius, meggondolatlanul és vigyázatlanul bocsát-kozott csatába a tarquiniibeliekkel, s az ütközetben elszenvedett vereséget még súlyosbította, hogy a tarquiniibeliek feláldoztak háromszázhet elfogott római katonát; a kivégzésnek ez az iszo-nyatos módja még kiáltóbbá tette a római nép gyalázatát.”¹⁵

A feltűnő számbeli hasonlóság melletti további megegyező motívum, hogy a *gens Fabia* egy kiemelkedő tagja hiába harcolt tehát

---

¹² LITCHFIELD, *op. cit.* 29–31.

¹³ Ovid. *Fasti*, 2, 231–234. „Mint amikor vadkant űznek laurentumi erdőn, / s az dühösen veri szét fűrge kutyák seregét, / végre kidől mégis.” Fordította GAÁL László.

¹⁴ Liv. 2, 50, 6.

¹⁵ Liv. 7, 15, 10. Fordította MURAKÖZY Gyula. A magyar fordításban itt eltérés található az eredeti latin szöveghez képest: *nam Hernici a C. Plantio devicti subactique sunt, Fabius collega eius incaute atque inconsulte adversus Tarquinienses pugnavit. Nec in acie tantum ibi cladis acceptum quam quod trecentos septem milites Romanos captos Tarquinienses immolarunt; qua foeditate supplicii aliquanto ignominia populi Romani insignitior fuit.* Livius tehát itt háromszázhet és nem háromszáz római katonáról ír, ezért a főszövegben javítottam a fordítást.

bátran az ellenséggel szemben, meggondolatlansága miatt nem csupán katonái vesztét okozta, de azzal, hogy kiszolgáltatta őket az ellenség számára, a római névhez nem illő halállal ért véget életük.

III. A FABIOSOK JOGSÉRTÉSEI

Szintén Livius számol be a gall támadás és az alliai csata előzményeit leíró eseményekről.¹⁶ Kr. e. 391-ben Clusium lakói követeket küldtek Rómába, hogy segítséget kérjenek a gallok ellen. Róma Marcus Fabius Ambustus három fiát küldte követségbe a gallokhoz, azzal a céllal, hogy Róma nevében Clusium mellett tárgyaljanak egy esetleges megegyezés feltételeiről. A tárgyalás nem járt eredménnyel, sőt a Fabius-fiúk kardot rántottak és a clusiumi sereget vezetve összecsaptak a gallokkal – ezzel megsértve a *ius gentiumot*, vagyis azt a törvényes rendet, amely a római polgárok és az idegenek közti kapcsolatokat szabályozta. A harc során a gallok felismerték az egyik Fabius-fiút, és jogsértésre hivatkozva követelték a sena-tustól a kiadásukat. A senatus a követelés jogos mivolta ellenére nem tudott döntést hozni az ügyben, mivel túlságosan részre-hajló volt a Fabiusokkal szemben:

„Némelyek úgy vélekednek, hogy nyomban induljanak Róma ellen, de az idősebbek tanácsa győzött: küldjenek előbb követséget, amely felpanaszolja a jogsértést, s követeli a népek jogát megsértő Fabiusok kiadását. Mikor a gallus követek az üzenetet előadták, a senatus a Fabiusok eljárását helytelennek, a barbárok követelését jogosnak érezte. De elfogultságuk nem engedte, hogy véleményükkel egyező döntést hozzanak ilyen kiváló származású férfiakkal szemben.”¹⁷

Livius itt az *ambitio* szót használja, ami arra utalhat, hogy az egyértelmű jogsértéssel szembeni elnézés oka a *gens* érdemeiből és

---

¹⁶ Liv. 5, 36.

¹⁷ Liv. 5, 36, 8-9. Fordította MURAKÖZY Gyula. *Erant qui ex templo Romam eundum censerent; vicere seniores, ut legati prius mitterentur questum iniurias postulatamque ut pro iure gentium violato Fabii dederentur. Legati Gallorum cum ea sicut erant mandata exposuissent, senatui nec factum placebat Fabiorum et ius postulare barbari videbantur; sed ne id quod placebat decerneretur in tantae nobilitatis viris ambitio obstabat.*

befolyásából fakadó részrehajlás lehetett a senatus részéről. A *gens Fabia* iránti tiszteletből és lojalitásból fakadóan tehát a testület a népgyűlés elé utalta a kérdést, akik nem hogy nem adták ki a Fabiusokat a galloknak, vagy szabtak ki rájuk valamilyen büntetést, de mindhármójukat megválasztották consuli jogkörrel felruházott katonai tribunusnak a következő évre. Tehát a hagyomány szerint a büntetés és kiadatás helyett a jogsértést nemhogy felmentés, de jutalom követte.

A Fabiusok ismét meggondolatlanul voltak vakmerőek, ezt maga Livius is megerősíti, amikor az immáron főhatalommal rendelkező tribunusokat a háború előidézőinek bélyegzi és ennek okát a vakmerőséget és meggondolatlanságot egy szóval kifejező *temeritas*-ukban látja.¹⁸ Az epizód történeti hitelessége erősen megkérdőjelezhető.¹⁹ *Exemplum* jellegéből fakadóan a gall kata-sztrófa előszelét és a Rómát fenyegető veszélyt hivatott érzé-keltetni, mégis feltűnő módon ismét a Fabius nemzetség fiai azok, akik sorsdöntő szerepet játszanak a római történelem egyik legtragikusabb fordulópontján, amely után Rómát szinte teljesen újra kellett építeni, újra kellett alapítani. Megjegyzendő az is, ahogyan jogtalan cselekedetük ellenére mind a senatus, mind a népgyűlés egyetért abban (*concordia*), hogy a Fabiusokat nem szabad megbüntetni. A történetben a nemzetség már fentebb említett – korábban a plebeiusok és a patríciusok közötti küzdelem-ben, jelen esetben az államot fenyegető külső csapás előtt –tanúsított kiegyensúlyozó, közvetítő szerepe is hangsúlyt kap.

Cremerát és a gall támadást egyrészt összeköti a két esemény időpontja: az ókori beszámolók egy része, ahogy Livius is, mind az alliai, mind a cremerai csatát július 18-ra datálják és a baljóslatú napok, a *dies Alliensis* vagy *dies atri* közé sorolják.²⁰ A datálás történeti hitelessége kérdéses, ami megerősíti a két epizód *exemplum* jellegét.²¹ Másrészt a gall támadás következtében Róma hajszál híján megsemmisült, az istenek közbeavatkozása révén azonban megmenekült a végső pusztulásból és romjaiból újjá-épülhetett. Hasonlóképpen a Fabiusok a cremerai

---

¹⁸ Liv. 5, 37, 4.

¹⁹ OGILVIE, R. M.: *A Commentary on Livy: Books 1-5*, Oxford, 1965, 716.

²⁰ Liv. 6, 1, 11; Plut. *Cam.* 19, 1; Tac. *Hist.* 2, 91; Macr. *Sat.* 1, 16, 23; Gell. *Noct. Att.* 5, 17, 1–2.

²¹ FORSYTHE, G., *A Critical History of Early Rome: From Prehistory to the First Punic War*, California, 2005, 197–198. OGILVIE, *op. cit.* 360–361.

csatában szinte mind egy szálig odavesztek, és a nemzetséget csak az mentette meg a teljes kihalástól, hogy csodálatos módon életben maradt egy gyermek, aki tovább örökíthette Héraklés nemzetségének (*Herculeae ... semina gentis*) vérvonalát.²²

Ugyancsak Livius számol be arról, hogy amikor Kr. e. 325-ben a samnisok elleni háború során Lucius Papirius Cursor dictator az elvégzett *auspicium* kedvezőtlen jósjeleire hivatkozva Rómába utazott, megtiltotta a lovasság főparancsnokának, Quintus Fabius Maximus Rullianusnak, hogy távollétében csatát kezdjen a samnisokkal. Fabius azonban értesült arról, hogy az ellenséges sereg gondatlan és, hogy nincsenek felkészülve egy esetleges támadásra. Kihasználta a kínálkozó alkalmat és csatát kezdeményezett. Amikor Papirius hírt kapott a történetekről halál-ra akarta ítélni Fabiust, hiszen nyíltan szembeszegült parancsá-nak:

„Te azonban, semmibe véve parancsodat, noha a jósjelek bizonytalanok, szertartásaink hibásak voltak, megszegted a katonai hagyományt, az ősök által meghonosított fegyelmet, szembeszálltál az istenek akaratával, és ütközetbe merészkedtél bocsátkozni az ellenséggel!”²³

Papirius nem csupán *imperiumára* és a kedvezőtlen *auspiciumra* hivatkozik a liviusi forrásban, hanem ennél sokkal többre. A katonai fegyelem megsértésén túl Fabius a *maiores*, az ősök által szentesített katonai fegyelemmel, és végső soron az istenek aka-ratával ellentétes dolgot tett. Az ügy kivizsgálására katonai gyűlést hívtak össze, ahol a legatusok és az egész hadsereg kiállt Fabius mellett:

„Fabius eléggé megbűnhődött ifjúi meggondolatlanságáért, győzelmét eléggé meggyalázták. Ne menjen el megbüntetésében a

---

²² Ovid. *Fasti*, 2, 237. Héraklést több ókori szerző is a Fabiusok őseként említi: Festus p. 77; Plut. *Fab.* 1, 2; Sil. It. *Pun.* 6. 627–636; Iuv. *Sat.* 8, 14.

²³ Liv. 8, 32, 7. Fordította MURAKÖZY Gyula. *quo tu imperio meo spreto, incertis auspiciis, turbatis religionibus, adversus morem militarem disciplinamque maiorum et numen deorum ausus es cum hoste confligere.*

végsoőkig, ne bélyegezze meg ezt a páratlan ifjút, rendkívüli hírnévnek örvendő apját s az egész Fabius–nemzetséget.”²⁴

A kiemelt forrásrészletben a legatusok Fabius ifjú korával (*adulescentia*) érvelnek felmentése mellett (ahogyan azt a magyar fordítás érzékelteti, az igazi érvet nem pusztán Fabius ifjúsága, sokkal inkább abból fakadó meggondolatlansága jelenti), emellett pedig azzal, hogy elég büntetés számára az a tény, hogy meg lett fosztva győzelme kiélvezésétől. A halálbüntetéssel Papirius nem csak ezt az *unicus*, tehát egyetlen fiút, hanem apját és az egész Fabius nemzetséget teszi ki annak, hogy *ignominia*t szenved el. A latin *ignominia*, vagyis a megbélyegzés szó magában hordozza a *nomen*, a nevet és ilyen értelemben a legatus implicit arra utal, hogy Fabius halálra ítélese egyben azt is jelentené, hogy a *gens* elveszíti nevét, ezzel tekintélyét és korábbi tetteinek méltó emlékét. Az *unicus*, a páratlan, vagy különleges jelentésen túl ebben a kontextusban még inkább nyomatékosítja a Fabiusok veszteségét: a *gens* egyetlen olyan tagját akarja kivégeztetni Papirius, aki őseihez méltó módon képes lehet fenntartani a nemzetség (hír)nevét, tekintélyét, és ezzel biztosítani tudja katonai és politikai részvételének jövőbeli folytonosságát. Végül az ügyet Rómába vitték, a néptribunusok, a népgyűlés elé került. Ismét feltűnő módon alakul ki a Liviusnál egyetértés (*concordia*) a római nép és a senatus között Fabius felmentésének ügyében, amely egyesült akaratnak engedelmességre Papirius dictator belátja, hogy át kell engednie a döntés jogát a népakaratnak – akik ujjongva mentik fel az ifjút a legsúlyosabb büntetés alól.

A történetben kiemelt szerep jut az ősök által meghonosított renddel egyező katonai fegyelemnek (*morem militarem disciplinamque maiorum*) és párhuzamba állítható egy másik *exemplummal*.²⁵ T. Manlius Torquatus consul a latin háborúk idején Kr. e. 340-ben kivégeztette a

---

²⁴ Liv. 8, 32, 15. Fordította MURAKÖZY Gyula. *satis castigatam adulescentiam Fabi esse, satis deformatam victoriam; ne ad extremum finem supplicii tenderet neu unico iuveni neu patri eius, clarissimo viro, neu Fabiae genti eam iniungeret ignominiam.*

²⁵ A párhuzamot és Papirius vitáját Fabiussal részletesebben tárgyalja: OAKLEY, *op. cit.* 704–707. A két *exemplumot*, mint a generációk közötti konfliktust, és mint a *severitas* a jövő generációi számára is érvényes múltbeli példázatát tárgyalja: CHAPLIN, J. D., *Livy's Exemplary History*. Oxford, 2000, 108–112.

parancsa ellenére csatába bocsátkozó fiát.²⁶ Nehéz döntését így indokolja: *disciplinam militarem, qua stetit ad hunc diem Romana res, solvisti.* („a magad részéről megszegted a katonai fegyelmet, amely mindmáig Róma hatalmának az alapja volt”).²⁷ Ezek a szavakat Ennius fentebb már idézett sorával együtt értelmezendők, akkor a *disciplina militaris* az ősök (*viri* vagy *maiores*) és az az ősök példáján alapuló általánosan elfogadott szokásrend (*mores antiqui*) mellé rendelhető, és ily módon betartásán áll vagy bukik Róma jövője. A kibontakozó *exemplum*ban Manlius paradigmátikus magatartása több ponton válik hivatkozási alappá Fabius bűnössége mellett.²⁸ Papirius a *disciplina militaris* be nem tartását és annak megtorlatlanul hagyását Róma jövője szempontjából kritikusan látja. Sötét jövőképet vázol fel: a fegyelem megbomlásával megszűnik mind az isteni, mind az emberi rend, amely mindenképpen káoszhoz vezet majd. Papirius számára – ellentétben Fabius apjának saját és az egész nemzetséget érintő gyászával, vagy a nép és a senatus jelen-tős többségének a jogsértéssel szembeni egyetértő jóindulatával – ez az elsődleges szempont.

A fent tárgyalt két jogsértést megvizsgálva, felmerül a kérdés: miért ilyen megbocsájtó Róma a Fabiusokkal szemben? Hogyan lehetséges az, hogy az első esetben, a *ius gentium* megsértésekor nem csak hogy részrehajló a szenátus velük szemben, de a nép-gyűlés még meg is jutalmazza őket és a következő évre is hatalmat ad a kezükbe. Hogyan lehetséges, hogy a diktátor parancsának, a katonai fegyelemnek, sőt a vallási előírásoknak a megszegése nem csak hogy nem von maga után büntetést, de végeredményben egyetértést, *concordiát* okoz a rómaiak között? Brutus és Manlius feláldozták saját fraikat Róma jövője érdekében, a szabadság és a rend fenntartása és Róma fennmaradása miatt, a Fabiusok miért kivételek? Hogyan lehet értelmezni azt, hogy a Fabiusok egyértelmű bátorságát és állandó harcra kész-ségét újra és újra a vakmerőség felé lendíti tagjai túl gyors döntéseiből származó elharmarkodottsága, meggondolatlansága, akik ezzel kockáztatják nem

---

²⁶ Liv. 8, 1–22.

²⁷ Liv. 8, 7, 16. MURAKÖZY Gyula fordítása.

²⁸ Liv. 8, 30, 13. A szertartások elvégzése után Papirius Manlius eljárását dicséri (*T. Manli factum laudantem*). Liv. 8, 34, 1–2. A népgyűlésen a *Manliana imperia* és a katonai fegyelemmel együtt ismét, mint Fabius bűnösségét bizonyító példa kerül elő a két összeesküvő fiát szintén kivégeztető Brutussal együtt.

csupán saját életüket, vagy további pá-lyafutásukat, de a *gens* egészének fennmaradását is.

A megoldás részben a *gens* kezdeti sikereiben rejlik: az egy-mást váltó Fabius consulok és szerepük a *concordia* létre-hozásában, a cremerai csata önfeláldozásának emlékezete erősen élt a köztudatban. A Fabius nemzetség áldozata, amely meggondolatlan vakmerőségükből fakadt mentette meg Rómát, de cserébe szinte az egész nemzetség fennmaradását áldozta fel a *gens* Róma jövőjének oltárán. A gallokhoz küldött meggondo-latlanul hibázó Fabius-követség esetében tetten érhető *ambitio* a senatus részéről félreérthetetlenül jelzi a nemzetség több év-százados igen erős politikai befolyását, amely feljogosította tagjait egyfajta kivételes bánásmódra. A Fabiusok biztosan minden lehetséges módon erősítették saját családi történeti hagyományukat. Fabius Pictor Livius egyik forrása volt, a fentebb már tárgyalt Fabius Maximus Rullianus és Papirius Cursor közti vitá-ban Livius név szerint is hivatkozik a nemzetség híres történet-írójára.²⁹ A Fabiusok a hagyományban megfigyelhető kora köz-társasági felülreprezentáltsága kétséget kizárólag az első annalista hatásának köszönhető.

IV. FABIVS MAXIVS HALOGATÁSA

Hátra maradt még egy kérdés: a cremerai csata leírásában a liviusi és az ovidiusi szövegek utolsó, szinte szó szerint megegyező pontja a túlélés motívuma volt. Mindkét szöveg ugyanabból a szempontból hangsúlyozza azt, hogy csupán egyetlen túlélője volt a *gens* ért csapásnak. Livius arról beszél, hogy a túlélő révén megmaradó nemzetség egy tagja válságos helyzetben igen nagy segítséget fog nyújtani Róma számára:

---

²⁹ Liv. 8, 30, 8–9: „A lovasság főparancsnoka a roppant öldöklésből hatalmas mennyiségű fegyvert zsákmányolt, s az ellenséges fegyvereket egy halomba hordatva tüzet gyújtatott alájuk és elégette: vagy mert valamelyik istennek tett fogadalma kívánta így, vagy – ha hinni akarunk a történetíró Fabiusnak – azért, hogy ne a dictator arassa le az ő dicsősége gyümölcseit, s a fegyvereket, reájuk vésvé nevé, ne vithesse saját diadalmenetében.” Forította MURAKÓZY Gyula. *magister equitum ut ex tanta caede multus potitus spoliis congesta in ingentem aceruum hostilia arma subdito igne concremauit, seu uotum id deorum cuiuspiam fuit seu uotum id deorum cuiuspiam fuit seu credere libet Fabio auctori eo factum ne suae gloriae fructum dictator caperet nomenque ibi scriberet aut spolia in triumpho ferret.*

„Ismeretes, hogy háromszázhatan meghaltak, egyetlen, csak-nem serdületlen ifjút hagyván maguk után, a Fabius nemzetség törzse gyanánt, aki válságok idején, háborúban és békében, a ró-mai népnek még gyakran lesz nagy-nagy segítségére.”³⁰

Míg Livius a legnagyobb, *maximus* segítségről beszél, Ovidius meg is nevezi ezt az utódot, Maximust, akinek az államot halogatással, *cunctando*val kell majd helyreállítania. Ki lehet a *gens Fabiának* az a tagja, aki halogató technikájának köszönhetően nem csupán a *gens* nevének túlélését biztosította, hanem Róma történetének egy döntő pillanatában magának az államnak a fennmaradását is? A megfejtés adódik, az illető Quintus Fabius Maximus Cunctator, a Fabius nemzetség leghíresebb tagja, aki halogató taktikája segítségével tudta kimeríteni az addig legyőzhetetlennek tűnő Hannibal erőtartalékait a második pun háború idején. Ahelyett, hogy elhamarkodottan összecsapott volna az ellenséggel, egészen más taktikát választott: gyorsaság és megfontolatlanág helyett állandó meghátrálást és megfontoltságot. Úgy tűnik tehát, Fabius Maximus Cunctator sikere abban a fényben tűnik ki igazán, ha figyelembe vesszük a *gens* eddig megvizsgált hibáit, hiszen ez esetben a *gens* egy kiemelkedő tagja a nemzetség hagyományos hibáját úgy tudta legyőzni, hogy pontosan annak ellenkezőjét tette, és ezzel nem csupán az ismétlődő hibát győzte le, hanem magát a külső ellenséget is.

Adódik azonban egy másik olvasat is: a *Fasti* második könyvében Ovidius kiemelt szerepet szánt a Fabiusoknak.³¹ A cremerai csata leírása után tér rá ugyanis a nemzetséghez kapcsolódó Lupercalia ünnep megéneklésére. Magának a csatának a napját február 13-ra teszi, Liviussal és az ókori források túl-nyomó többségével szemben. Ovidius eltérése a hagyománytól nem lehet véletlen, és az eltérés okára is megoldást nyújthat annak a Paullus Fabius Maximusnak a személye, aki Kr. e. 11-ben volt consul és aki a költő barátja, kortársa és patrónusa volt, és akihez száműzetése idején több levelet is címzett.³² A *gens Fabia*

---

³⁰ Liv. 2, 50, 11. Fordította MURAKÖZY Gyula. *Trecentos sex perisse satis convenit, unum prope puberem aetate relictum, stirpem genti. Fabiae dubiisque rebus populi Romani saepe domi bellique vel maximum futurum auxilium.* Az Ovidius szöveghelyet a tanulmány elején idéztem.

³¹ HARRIES, *op. cit.* 158–161.

³² Ovid. *Ex Pont.* 1, 2; 3, 3, 8.

a Kr. e. 2. század közepére csaknem „kihalt”: nem volt annyi férfitagja, hogy kellő súllyal képviseltesse magát az állami és katonai hivatalokban. Ez az oka annak, hogy a *gens* először egy fiatal Aemulius nemzetségbeli ifjút adoptált, Quintus Fabius Maximus Aemilianust (consul Kr. e. 145), majd egy Serviliust, Quintus Fabius Maximus Servilianust (consul Kr. e. 142). A Kr. e. 1. század során az *adoptatio*k ellenére a nemzetség tovább veszített korábbi tekintélyéből. Paullus Fabius Maximus is *cunctando*, azaz halogató taktikával kívánta fentartani nemzetsége pozícióit akkor, amikor kívárta, amíg Augustus unokahúga, Marcia eladósorba kerül, és a *gens* fenmaradása szempontjából is előnyös házasságot tudott kötni. Ezt az értelmezést erősítik meg Ovidius barátjának címzett szavai, amelyek összecsengenek a *Fasti* soraival (*unus de Fabia gente relictus erat; scilicet ut posses olim tu, Maxime, nasci*):

*qui nasci ut posses, quamvis cecidere trecenti,
non omnis Fabios abstulit una dies,³³*

Úgy tűnik tehát, hogy a *gens Fabia* több száz évet felölelő az emlékezetének a cremerai csata *exempluma* egy kitüntetett pontja, amely motívumai (meggondolatlanság, vakmerő bátorság, halo-gatás, túlélés) minden egyes újonnan, de belőle keletkező tör-ténetszerű kibomlanak és átértelmeződnek. Ahogyan más tekintélyes ősökkel büszkélkedő nemzetség, a Fabiusok is arra törekedtek, hogy megtartsák katonai és politikai befolyásukat és folyamatosan fenntartsák jelenlétüket a közéletben. Őseiket számon tartották és a *pompa funebris* nyilvános temetési szertartásai során be is mutatták kortársaiknak, ahogy a temetési beszédet elmondó nemzetségtag bemutatta magát a közéletnek.³⁴ A nemzetség számára alapvető fontosságú volt, hogy megemlékezzen saját múltjáról, hiszen őseik dicsősége nélkül nem formálhattak volna jogot a jelenben birtokolt pozícióikra. Az egyes nemzetségek múltját elbeszélő *exemplumok* nem csupán az azt befogadók számára voltak aktuálisak – legyen szó akár a *pompa funebris*

---

³³ Ovid. *Fasti*, 2, 239–242. A fordítást a 8. lapalji jegyzetben idézem. Ovid. *Ex Pont.* 1, 2, 3–4.

³⁴ A *pompa funebris* részletes tárgyalásához és értelmezéséhez további szakirodalommal: HEGYI, W. *GY. op. cit.* 70–77. Gary Miles a múlt a jelen és a jövő kapcsolatát elemzi Livius művében az *auctoritas maiorum* és a Rómát alapító, vagy újjraalapító alakokon keresztül: MILES, *op. cit.* 185–208.

közönségéről, vagy Livius és Ovidius olvasójáról –, de kihatással voltak a nemzetség fennmaradására, tehát jövőjére is. A Fabiusok büszkén tartották fent legnagyobb családi erény-ük, a bátorság emlékét, de arról sem feledkeztek meg, hogy an-nak eltűlése milyen óriási veszéllyel jár a nemzetség egészére és ezzel összefüggésben az egész római államra nézve.

Ily módon az *exemplumok*ban többször is megfigyelt *concordia* motívum új értelmet nyer: a Fabius név „túlélésének” kulcsa fedezhető fel benne. A bátorság és annak eltűlt formái, a meggondolatlanságból fakadó gyors vakmerőség és a megfontolt halogatás összhangba hozása esetén a nemzetség joggal számíthat fényes jövőre és további sikerekre az állam vezető pozícióban. Hasonlóképpen szeretne volna biztosítani Ovidius is saját, addiginál sokkal fényesebbnek remélt jövőjét akkor, amikor egyik legnagyobb jótévőjének, patrónusának, jóindulatára számít-va a hagyományból merítve – akár kevésbé tudatosan, akár tudat-os költői meggondolásból – összekapcsolta a Fabius-nemzetség emlékezetéhez kapcsolódó motívumokat és kapcsolta ezzel Paullus Fabius Maximust nemzetsége méltán leghíresebb tagjához, Quintus Fabius Maximus Cunctatorhoz, Hannibál
legyőzőjéhez.

MÁSKÉPP MONDOTT IMA – EGY EXEMPLUM HÁTTERE

Valerius Maximus művében az általa emlékezetesnek tartott római tettek és mondások között egy igazán különleges esetet örökít meg. A történet Scipio Aemilianus, Karthágó végső le-győzőjének *ensorságához* kapcsolódik. Scipio számára *ensori* fela-datainak befejezéseként a szokásos tisztító áldozat, a *lustrum* be-mutatása során előmondják az ünnepi imaszöveget, amelyben a halhatatlan isteneket arra kéri, hogy a római nép ügyeit jobbá és nagyszerűbbé tegyék. Ő ahelyett, hogy megismételné a számára diktált formulát, a következőképp szól: „*elég jók és hatalmasok: tehát könyörgök, hogy őket örökre sértetlennek őrizzék meg*”.¹ Ezt követően pedig nyomban elrendeli, hogy a könyörgést a *ensori* táblákon az általa mondott módon javítsák ki. A szövegből megtudjuk azt is, hogy később is ezt a másképp mondott imát alkalmazták a *ensorok* a *lustrum* bemutatásakor. Valerius Maximus Scipio Aemilianusnak ezt a tettet azzal dicséri, hogy bölcs volt, hogy még ab-ban az időben, amikor a Birodalomban a növekedés volt a kívá-natos, megérezte, hogy az egész földkerekség nagyobb részét bir-tokló állam számára kapzsiság még többet kívánni, hisz már ak-kor is annyira szerencsés (*felix*), ha semmit sem veszít el abból, a-mit birtokol.²

I. MODERATIO ÉS RES PUBLICA

---

¹ Val. Max. Mem. 4, 1, 10a.

² „*Elég jók és hatalmasok: tehát könyörgök, hogy őket örökre sértetlennek őrizzék meg, és nyomban elrendelte, hogy a jegyzékben ezen a módon a könyörgést javítsák ki. És ettől fogva a tisztelet miatt ezeket a könyörgéseket használták a lustrum bemutatásakor: bölcsen úgy érezte ugyanis akkor, amikor a Római Birodalomban még a növekedés volt a kívánandó, amikor a betedük mérföldkövön belül diadalmeneteket kívántak, az egész földkerekség nagyobb részét birtokló nép számára kapzsiság bármit is azon túl kívánni, maga már akkor is szerencsés (felix), ha semmit sem veszít el abból, amit birtokol.*” Val. Max. Mem. 4, 1, 10a.

Ez a már meglévő birodalom megtartásáért való könyörgés Valerius Maximusnál a *moderatio* egyik *exempluma*. Valerius Maximus korában a *moderatio* egyike volt az uralkodói erényeknek. Tiberius, akinek Valerius a művét ajánlja, a *moderatió*nak fontos szerepet szán propagandájában, ezt támasztják alá érmei is, amelyeken a *clementia* mellett szerepelteti.³ A *moderatio* görög eredetű fogalom, a *metriótés* Platón és Aristotelés szerint alapvető tulajdonság a királyi hatalom megőrzésében.⁴ Ugyanakkor hagyományos erény volt a köztársaságkorban is. A *moderatio* római jellegzetessége a *magistratusi* hatalom mértékkel és bölcsességgel való kezelése, az állam irányításához kapcsolódó önmérséklet: olyan tettekben nyilvánul meg, mint például túlzónak tűnő címek visszautasítása, a személyes konfliktus háttérbe szorítása, egy család túlzott befolyást eredményező hivatalról való lemondása a *res publica* érdekében.⁵ Valerius Maximus meghatározásban azt emeli ki, hogy ez a legüdvösebb része a léleknek, amely nem engedi, hogy gondolatainkat a kontrollálatlan szenvedélyek elsodorják.⁶

A ránk maradt történeti hagyományból Scipiónak e története máshonnan nem ismert. A kutatók egy része úgy gondolja, hogy Valerius Maximus által kitalált anekdota, amely Tiberius külpolitikájának alátámasztását szolgálja, amelynek az Augustustól származó, gazdasági megfontolásokat szem előtt tartó törekvése a birodalom határainak megőrzése volt.⁷ Tacitus a következőképp jellemzi Tiberius birodalom kormányzásához való viszonyát:

„Ezután Tiberius felé irányultak a kérések. Ő pedig hol így, hol úgy beszélt a birodalom nagyságáról, a maga szerénységéről (*suae modestiae*).

---

³ SUTHERLAND, C. H. V., *Two 'Virtues' of Tiberius: A Numismatic Contribution to the History of His Reign*, JRS 28 (1938) 129–140.

⁴ Plat. *Nom.* 3, 691 C sqq.; Arist. *Polit.* 1313 a 26 sqq.; Plut. *Lyc.* 7, 12. WALLACE-HARDRILL, A., *Civilis Princeps: Between Citizen and King*, JRS 72 (1982) 41.

⁵ HELLEGOUARCH, J., *Le vocabulaire latin des relations des partis politiques sous la république*, Paris, 1963, 264sq., 292sq., MOORE, T. J., *Artristry and Ideology. Livy's Vocabulary of Virtue*, Frankfurt am Main 1989, 72 sqq.

⁶ Val. Max. *Mem.* 4, 1, *praef.*

⁷ AYMARD, A., *Deux anecdotes*, Mélanges de la Société toulousaine d'études classiques 2 (1948) 119sq.; ASTIN, A. E., *Scipio Aemilianus*. Oxford, 1967, 330. A birodalmi terjeszkedés politikájáról: MÓCSY A., *Plus est provinciam retinere quam facere*, AntTan (1962) 543–555.

Csak az isteni Augustus tehetsége bírta meg ekkora terhet; ő – mikor a gondok egy részét átvette tőle – tapasztalásból tanulta meg, mily nehéz, mennyire a szerencsének (*fortunae*) kiszolgáltatott dolog az egész birodalom kormányzása. Éppen ezért az oly sok kitűnő férfúra támaszkodó államban ne egyre hárítsanak mindent: többen közös fáradozással könnyebben fogják megoldani a közfeladatokat. Több volt ebben a szónoklatban a méltóság, mint az őszinteség (...) előhozatta és felolvastatta a feljegyzéseket. Az állami javak voltak bennük összefoglalva; hogy hány polgár és szövetséges van fegyverben, hány hajóhad, királyság, tartomány; egyenes vagy közvetett adók, rendszeres kiadások és juttatások. Mindezt végig a saját kezével írta le Augustus, s hozzáfűzte a tanácsot: meg kell tartani határain belül a birodalmat; nem tudni, félelemből-e vagy irigységből.”⁸

E részlet abból a szempontból is érdekes, hogy Tacitus szerint Tiberius maga is beszélt a birodalom szerencsének való kiszolgáltatottságáról, így a Scipio Aemilianushoz kapcsolódó *exemplum* még erősebb hatással bírhatott, jóval hangsúlyosabbá téve a kiszámíthatatlan szerencsével szemben a *moderatio* és a *feli-citas*, az istenektől jövő segítség kapcsolatát.

A történet fiktív voltára utal azon túl, hogy Tiberius külpolitikájának alátámasztására jött létre, a *lustrum* bemutatójának körülményei is. Egyrészt nincs olyan forrás, amely megerősítené, hogy Scipio Aemilianus mutatta be a *lustrumot*.⁹ Ugyanakkor a következő, Scipio Aemilianus *ensorságával* kapcsolatos Cicero idézet azt támasztja alá, hogy *ensor* társa, L. Mummius mutatta be a *lustrumot*:

„Africanus Asellusnak, aki vele szemben állította, hogy a *lustrum* szerencsétlen (*infelix*) volt: »Ne csodálkozz« mondta; »Ő ugyanis, aki téged az aerariusok közül megmentett, a *lustrumot* befejezte és a bikát feláldozta.« [Ki nem mondott gyanú, hogy azért tűnt úgy, hogy Mummius a várost a szentségtörés vétkébe vitte, mert Asellust a szegénytől megszabadította.]”¹⁰

---

⁸ Tac. *Ann.* 1, 11. Fordította BORZSÁK István.

⁹ Csupán az egyik, sorshúzás alapján választott *ensor* mutathatja be a *lustrumot*. Varro, *De Ling. Lat.* VI 87. ASTIN *op. cit.* 326.

¹⁰ Cic. *De or.* 2, 268; ASTIN *op. cit.* 325.

Egy másik meggyőző érv magához a szertartáshoz kapcsolódik. Szokatlanak, szinte elképzelhetetlenek tűnik, hogy Scipio Aemilianus csak úgy megváltoztasson egy hivatalos, az állam jólétét biztosító imaszöveget.¹¹

Az eset jól illik Tiberius korába, Valerius Maximus anekdotája nem valós, ezekkel a magyarázatokkal be is fejezhetnénk vizsgálódásunkat. De maga a szöveg a római történelmi gondolkodás szempontjából további érdekességeket tartogat számunkra, meg-lehet, hogy csupán császárkori *exemplum*, mégis beágyazódik abba a kontextusba, amely a köztársaság kori történeteket jellemzi. Éppen ezért valószínűbb, hogy Valerius Maximus nem új tör-ténetet teremt, csak válogat a köztársaság kori hagyományból.

II. EGY SIKERES HADVEZÉR MINT A *MODERATIO EXEMPLUMA*

Elsőként felmerül a kérdés, hogy miért pont Scipio Aemilianushoz kapcsolják ezt a történetet. Scipio Aemilianus Karthágó lerombolásával és később Numantia elfoglalásával az egyik legnagyobb római hadvezérré vált a római történelmi hagyományban. Az, hogy egy ilyen nagy és tehetséges hadvezér tolmácsol egy ilyen, birodalmi hódításokkal kapcsolatos gondolatot, erősíti a példa hatását.

Ugyanakkor Polybiosnál, Scipio Aemilianus barátjánál jelenik meg először az a történet, amely szerint Karthágó lerombolásakor pont ezen a kérdésen, a római birodalom fennmaradásán elmélkedik, látva Karthágó romjaira tekintve, milyen sors várhat Rómára:¹²

„»Dicsó pillanat ez, Polübioszom! De az a balsejtelem gyötör, hogy egy napon majd az én hazámra is ugyanezt az ítéletet mondják ki.« Nehéz lenne államférfihoz jobban illő és mélyebb kijelentést idézni. Hiszen aki a legnagyobb diadal és az ellenfél tragédiájának pillanatában képes a saját helyzetével és a körülmények esetleges forgandóságával szembenézni, illetve általában a szerencse időszakában Tükhé

---

¹¹ ASTIN *op. cit.* 325.

¹² Polyb. 38, 21sq. E történet még megtalálható: App. *Lib.* 132; Diod. 32, 24.

forogdóságára gondolni, az nagy és rettenthetetlen férfiú, azaz olyan ember, aki megérdemli, hogy megőrizzük emlékezetünkben.”¹³

Talán épp ezért kéri Scipio Aemilianus *censorként* a könyörgésben, hogy az istenek örökre és sértetlenül tartsák meg Rómát. Mind Polybios története, mind Scipio imája arra is példa, hogy Scipio sikerei ellenére képviseli azt a jellegzetesen római mértékletességet is, amelyet Livius Scipio korának tulajdonít:

„Mert akkor szokás volt nehéz helyzetben szerencsésként (*fortunaē*) viselkedni, szerencsés körülmények között pedig mérsékelni (*moderari*) az elbizakodottságot.”¹⁴

E mértékletesség különösen érdekes annak fényében, hogy Róma hanyatlásának kezdetét a Kr. e. 1. században például Sallustius a harmadik pun háború befejezéséhez, a *metus Punicus* megszűnéséhez köti.¹⁵ Velleius Paterculus pedig úgy fogalmaz, hogy Scipio Aemilianus nyitotta meg az utat a fényűzés előtt:

„A világhatalom felé vezető utat az idősebb Scipio nyitotta meg a rómaiak számára, a fényűzéshez vezetőt pedig az ifjabb Scipio. Miután megszűnt a karthágóiaktól való félelem, eltűnt a hatalmi vetélytárs, letértek az erény útjáról, nem lépésenként, ha-nem fejtelten rohanással, és megindultak a romlás felé.”¹⁶

III. SCIPIO AEMILIANUS CENSORSÁGA

Felmerül a kérdés, miért éppen Scipio Aemilianus *censorsága* válik *exemplum*má. Meglepő módon Scipio Aemilianus a politikában nem tudta annyira érvényesíteni hadvezéri sikereit, a *nobilitason* belül nem voltak olyan hathatós kapcsolatai, nem szerveződött köré erős *factio*, vagy éppen túl sok *homo novus* támogatta, nem tudta befolyását

---

¹³ Polyb. 38, 21. Fordította KATÓ Péter.

¹⁴ Liv. 42, 62. Fordította MURAKÖZY Gyula.

¹⁵ Sall. *Cat.* 10.

¹⁶ Vell. Pat. *Hist. Rom.* 2, 1. Fordította HOFFMANN Zsuzsanna.

érvényesíteni. Scipio Aemilianus Kr. e. 142-es *censors*ága is ezt mutatja.¹⁷ Nem volt Catóhoz hasonlóan em-lékezetes sikertörténet, habár ő maga hasonló célokat tűzött ki maga elé, de *censort*ársa, L. Mummius Achaicus több esetben megakadályozta ezt.¹⁸ Ennek egyik példája a már korábban említett Cicero idézetből¹⁹ és Scipio Aemilianus barátjának, Luciliusnak Gelliusnál fennmaradt töredékéből ismert eset.²⁰ Scipio Aemilianus Tiberius Claudius Asellust extravagáns, pa-zarló életmódja miatt ki akarta zárni a lovagok közül, de L. Mummius végül élt veto jogával, és megmentette Asellust az *aerarius*sok közé kerüléstől. Asellus Kr. e. 140-ben népri-bunusként megtámadta Scipiót, hogy az akkoriban pusztító éhínségnek és pestisnek nem lehet más oka, minthogy az ő *censors*ágának ideje szerencsétlen, *infelix* volt.²¹ Asellus támadása, személyes bosszúja volt Scipióval szemben, talán nem véletlen, hogy Scipio és a *felicitas* szétválasztására irányul, felkínál egy olyan értelmezési le-hetőséget, hogy ezzel akarta gyengíteni Scipio *felicitas*hoz kap-csolódó különleges népszerűségét.

Egy római hadvezér sikerének titkát – a hagyományos fel-fogás szerint – alapvetően az istenek római nép számára nyújtott segítsége (*felicitas populi Romani*) jelentette, személyes képességei másodlagosak voltak. Az idő előrehaladtával azonban ez a sor-rend megfordult és a győzelmekkel, sikerekkel kapcsolatos hála-adások, diadalmenetek során egyre inkább a hadvezér személye és egyéni képességei kerültek előtérbe.²²

---

¹⁷ ASTIN *op. cit.* 118–124.

¹⁸ ASTIN *op. cit.* 118sq.

¹⁹ Cicero, *De or.* 2, 268.

²⁰ Gell. *Noct. Att.* 4, 17, 1. GRUEN, E. S., *Lucilius and the Contemporary Scene*, In: *Culture and National Identity in Republican Rome*, New York, 1992, 273.

²¹ „A becsstelen Asellus a nagy Scipio sarjnak odavetette / az ő *censors*ágának ideje (lustrum) rossz és szerencsétlen (infelix) volt.” Gell. *Noct. Att.* 4, 17, 1. ASTIN *op. cit.* 175sqq.; GRUEN *op. cit.* 294sq.

²² Ennek jelét látja Erköll és Wistrand abban, hogy a *bene ac feliciter* for-mula, amely a győzelemért és a győzelem után hálaadáskor elmondott imákban jelenik meg Liviusnál, két alkalommal *fortiter ac feliciter* for-mulaként tűnik fel. A *bene ac feliciter* formula megjelenése: Liv. 21, 17; 31, 7; 31, 8; 31, 48; 36, 1; 38, 48; 38, 51; 39, 4; 40, 46; 41, 2. A *fortiter ac feliciter* kifejezés Liviusnál: 38, 9. és 31, 20. WISTRAND, E., *Felicitas imperatoria*, Göteborg, 1987, 17sq. Róma sikereit többek között annak a jól működő rendszernek köszönhette, amelynek egyik pillére a hatalom korlátozása volt, annak a megakadályozása, hogy egyetlen *gens* vagy po-

E folyamatnak következő lépcsője, amely aztán elvezet egészen Sulláig, hogy a hadvezérek sikereikkel kapcsolatban már nem csupán hősiességüket emelték ki, hanem saját *felicitas*ukra hivatkoztak.²³

IV. AZ IMA MEGVÁLTOZTATÁSA

Scipio Aemilianus és a *felicitas* kapcsolata két szempontból is érdekes. Az egyik Scipio Aemilianus valláshoz való viszonya. A családi tradíció fontos és meghatározó ebben a kérdésben. Apja, Aemilius Paullus kivételesen művelt *augur* volt, elkötelezetten tanulmányozta a régi vallási szokásokat, örökbefogadó apja, Publius Scipio is *augur* és *flamen dialis* volt.²⁴ Maga is felélesztett két régebbi szokást, mikor a *devotió*t és az *evocatió*t alkalmazta Karthágóban.²⁵ Ez a gesztus abban a politikai kontextusban, amelyben a katonai sikerek az egyéni karriert szolgálták, egy vallási aktus új tartalommal való megtöltése, és így hangsúlyossá té-

---

litikus a többi fölé kerekedjen. A másik fontos pillérét pedig az egyéni teljesítménynek, a becsvágynak, végső soron a többiek fölé emelkedés vágyának ösztönzése jelentette. E *felicitas*hoz kapcsolódó változás is annak a példája, hogy a *res publica* szabályainak hálójából való kilépésre, rendhagyó, sőt rendkívüli tettek véghezvitelére a vallás nyújthatott hátteret, mégpedig úgy, hogy látszólag nem sérültek a politikai viselkedés szabályai, a *mores*. HEGYI W. Gy., *Fas és mos*, In *Genesis. Tanulmányok Bollók János emlékére*. Szerkesztette HORVÁTH L. – LACZKÓ K. – MAYER Gy. – TAKÁCS L., Budapest, 2004, 473.

²³ Egyik korai példája az ilyenfajta érvényesülésnek Cnaeus Manlius Vulso, aki Kr. e. 189-ben asiai győzelmei után nem csupán saját *felicitas*át, hanem elődje, Lucius Scipióét is felhasználja *triumphusi* kérelme jogosságának igazolására. Ugyanakkor azt sem felejtí el megemlíteni beszédében, hogy serege és saját hadiszerecséjére hivatkozva is jár szá-mára ez az elismerés, hogy így hálát adhassanak a halhatatlan is-teneknek. Liv. 38, 48. Ezzel a nyilvánvalóan a Scipiók népszerűségét is mozgósító érveléssel Livius egy olyan (negatív) példát állít olvasói elé, amelyben a *triumphus* elérését már inkább a hírnév növelésének szándéka, s nem pedig az istenek felé érzett hála motiválja. Erre utal Livius beszámolója a hadvezér *triumphus*áról: Liv. 39, 6sq.

²⁴ RAWSON, E., *Scipio, Laelius, Furius and the Ancestral Religion*, JRS 63 (1973) 165sq.

²⁵ BEARD, M. – NORTH, J. – PRICE, S., *Religions of Rome, Volume 1, A History*, Cambridge, 1998, 109sq.

tele a vallásra és az istenek szerepére irányítja a figyelmet. Scipio imában végrehajtott változtatása is rímelt erre a vallásmegújító szerepre.

Macrobiustól tudjuk, hogy Scipio Aemilianus imái iránti ér-deklődés jelen volt a korban, L. Furius Philus, Scipio egyik ba-rátja (Kr. e. 136-ban *consul*) kiadott egy művet, amelyben többek között az általa Karthágóban használt *evocatio* szövegét is közölte, és amely töredékesen még Macrobius számára is elérhető volt.²⁶ Az *exemplum* keletkezését ez a mű is inspirálhatta. Ez is kap-csolódhat Scipio Aemilianus valláshoz szorosan kötődő, régi val-lási szokások felélesztését szorgalmazó államférfi képéhez.

Mégis egy ima megváltoztatása, pláne az egész római nép sorsát öt évre befolyásoló szertartásban, nagyon súlyos vétség. A történet ezért is hihetetlen. Már az ima rosszul mondása is súlyos vétek, általában meg kell ismételni a szertartást.²⁷ Scipio Aemi-lianus imamegváltoztatása, amely a *senatus* engedélye nélkül való volt, miért nem volt különös Valerius Maximusnak és olva-sóinak?

Mert egyrészt az imák megváltoztatása jelen volt Valerius Ma-ximus korában. Egy-egy ima egy változás bevezetésére vagy annak legitimálására is szolgálhatott. Ilyen példa a hadvezér győ-zelme után tartott hálaadás, amelyet hagyományosan a győztes hadvezér nevében mutattak be egészen Caesarig, de nála és utódai esetében már az ő nevüket is hozzákapcsolták az ima-szöveghez.²⁸

A *felicitas* és Scipio Aemilianus kapcsolatának másik aspektusa, hogy a római történeti hagyományban mind Scipio Africanus Maior, mind ő az istennel különleges viszonyban áll. Hannibál legyőzése, Itália megmentése az idősebb Africanus részéről, Karthágó elpusztítása, a *metus punicus* megszüntetése Scipio Aemi-lianus részéről, az, hogy az istenek segítségével egyikük sem vesz-tett csatát, e két hadvezért a római nép szemében olyan kivételes alakokká tették, akik az égiekkel különleges kapcsolatban állnak. Mellettük is ugyanaz az isteni erő áll, amely a szerencsét, a *felicítást*, Róma mellé rendelte.²⁹

Hogy a *fatum* milyen szorosan összefonódott Scipio Africanus és Scipio Aemilianus alakja révén a Scipiókkal, egy Caesar afrikai

---

²⁶ BEARD – NORTH – PRICE *op. cit.* 111.

²⁷ BEARD – NORTH – PRICE *op. cit.* 32.

²⁸ HAHN, F. H., *Performing the Sacred: Prayers and Hymns*, In: *A Companion to Roman Religion*. Ed. J. RÜPKE, Oxford, 2007, 246.

²⁹ Cic. *Pro Milb*, 84.

harcaihoz kapcsolódó történet is mutatja. Caesar seregében tartott egy Corneliusok nemzetségéből származó, gyalázatos élet-módja miatt igen megvetett személyt, pusztán azért, hogy ki-játsszon egy rómaiak körében elterjedt jóslatot, amely szerint „*abban a provinciában a Scipiók neve sorsszerűen (fataliter) szerencsés (felix) és legyőzhetetlen (invictus)*.”³⁰

A hagyományban úgy tekintettek Scipio Aemilianusra, mint akihez sajátosan kötődik a *felicitas*, a katonai sikereket biztosító is-teni segítség, mintha ő is az idősebb Africanushoz hasonlóan közvetítő szerepet töltene be a közösség és az istenek között. Ez a Scipio kép talán elfogadhatóvá tette az ima megváltoztatását.

Így Scipio e másképp mondott imája nem csupán Augustus és Tiberius külpolitikáját tükrözi, s nem csupán a birodalom megmaradásáért való aggodalomból fakad, amelyet már Polybiosnál megismerhettünk, hanem annak tudatosítása is, hogy a rómaiak számára a siker nem pillanatnyi szerencse műve, hanem az is-tenek segítségéé. Cicero is erre figyelmezteti és emlékezteti hallgatóságát:

„Csakhogy ezért a jótéteményért, bírák, a római nép szerencséjének (*fortuna populi Romani*) és a ti boldogságtok (*vestra felicitas*) oltalmazóinak, a halhatatlan isteneknek jár hála! (...) Óseinknek bölcsessége, akik maguk is a legszentebb áhítattal vettek részt az áldozatokon, szertartásokon és madárjóslatokon (*auspicia*), s ezt hagyták örökül miránk, utódaikra is. Mert létezik, föltétlenül létezik ez az erő (...) Maga az az erő tehát, mely lépten nyomon hihetetlen szerencsével (*felicitates*) és gazdagsággal halmozta már el városunkat (...)”³¹

Ezek alapján úgy tűnik, hogy Valerius Maximus nem új történetet teremt, hanem a rendkívül gazdag köztársaság kori hagyományból válogat, és aktualizálja *exemplumát*.

---

³⁰ Suet., *Iul.* 59. Fordította Kis Ferencné. Suetonius célja ezzel a történettel az, hogy alátámassza Caesarnak azt a tulajdonságát, hogy sosem riasztotta el semmilyen isteni előjel céljai megvalósításában. Plutarchos Caesar életrajzában nem tudja eldönteni, hogy Caesar részéről ez ellen-feléhez, Scipióhoz intézett gúnyos célzás, vagy pedig a jóslat maga felé fordítására való törekvés. Plut. *Caes.* 52. A történet részletes elemzése GASCON, J., *Suétone historien*, Rome, 1984, 54–57. Cicero is úgy véli, hogy Scipio *fatuma* volt Karthágó elpusztítása. Cic. *De resp.* 4, 12, 19. vö. Cic. *Pro Murena*, 75.

³¹ Cic. *Pro Milo*, 83sq. Fordította BORONKAI Iván.